

De rol van bodycambeelden in de opsporing en bewijsvoering

A.Vredeveldt, L. Kesteloo, A. Hildebrandt



De rol van bodycambeelden in de opsporing en bewijsvoering

De rol van bodycambeelden in de opsporing en bewijsvoering

A. Vredevelde

L. Kesteloo

A. Hildebrandt

In opdracht van: het programma Politie en Wetenschap van de Politieonderwijsraad.

Meer informatie over deze en andere uitgaven kunt u verkrijgen bij:

Sdu Klantenservice
Postbus 20025
2500 EA Den Haag
tel.: (070) 378 98 80
website: www.sdu.nl

Omslagontwerp: Imago Mediabuilders, Amersfoort
Afbeelding omslag: Hollandse Hoogte

ISBN: 9789012406192

NUR: 600

© 2020 Sdu Uitgevers, Den Haag; Politie & Wetenschap, Den Haag; Vrije Universiteit, Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Alle auteursrechten en databankrechten ten aanzien van deze uitgave worden uitdrukkelijk voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet) dient men zich te wenden tot de Stichting PRO, Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp www.cedar.nl/pro. Voor het overnemen van een gedeelte van deze uitgave ten behoeve van commerciële doeleinden dient men zich te wenden tot de uitgever.

Hoewel aan de totstandkoming van deze uitgave de uiterste zorg is besteed, kan voor de aanwezigheid van eventuele (druk)fouten en onvolledigheden niet worden ingestaan en aanvaarden de auteur(s), redacteur(en) en uitgever deswege geen aansprakelijkheid voor de gevolgen van eventueel voorkomende fouten en onvolledigheden. No part of this publication may be reproduced in any form, by print, photo print or other means without written permission from the authors.

Inhoudsopgave

Voorwoord / 7

1. Inleiding / 9

2. Literatuuronderzoek / 11

- 2.1 De mythe van een objectieve realiteit / 11
 - 2.1.1 Wat er daadwerkelijk is gebeurd / 11
 - 2.1.2 De weergave in het proces-verbaal / 13
- 2.2 Raadplegen van bodycambeelden / 15
 - 2.2.1 Wat zijn de regels? / 15
 - 2.2.2 Wat vinden agenten zelf? / 16
 - 2.2.3 Wat doen agenten in de praktijk? / 17
- 2.3 Invloed op de inhoud van het proces-verbaal / 18
 - 2.3.1 Rechtspsychologische theorie / 18
 - 2.3.2 Eerder experimenteel onderzoek / 19
 - 2.3.3 Onderzoeksvragen / 20
 - 2.3.4 Hypothesen / 20

3. Onderzoeksmethoden / 23

- 3.1 Ethische toetsing / 23
- 3.2 Deelnemers en onderzoeksopzet / 23
- 3.3 Casustraining / 24
- 3.4 Procedure / 25
- 3.5 Coderen van de processen-verbaal / 26

4. Onderzoeksresultaten / 29

- 4.1 Kwantitatieve analyse / 29
 - 4.1.1 Verschillen tussen processen-verbaal van dezelfde agent / 31
 - 4.1.2 Verschillen tussen agenten / 32
- 4.2 Kwalitatieve analyse / 32
 - 4.2.1 Voorbeelden van aanpassingen / 32
 - 4.2.2 Toelichting op aanpassingen / 35

5. Juridische analyse / 37

- 5.1 De rol van bodycambeelden in de bewijsvoering / 37

5.2	Rechtspraakanalyse / 38
5.3	Redenen van wetenschap / 39
5.4	Inconsistenties / 40
6.	Discussie en conclusies / 43
6.1	Antwoorden op onderzoeksvragen / 43
6.2	Mogelijke verklaringen / 43
6.3	Bodycambeelden als bron van informatie / 45
6.4	Praktische uitdagingen van het onderzoek / 46
6.5	Beperkingen en aanbevelingen voor verder onderzoek / 47
6.6	Aanbevelingen voor de politiepraktijk / 48
6.7	Conclusie / 51
7.	Over de auteurs / 53
8.	Literatuur / 55
9.	Appendix: Kwantitatieve analyse incl. statistische gegevens / 63
9.1	Verschillen tussen processen-verbaal van dezelfde agent / 63
9.2	Verschillen tussen agenten / 65
9.3	Statistische significantie / 67
Leden Redactieraad Programma Politie & Wetenschap / 69	
Uitgaven in de reeks Politiewetenschap / 71	

Voorwoord

Bodycams worden steeds vaker gebruikt door de Nederlandse politie. Toch bestaat er nog veel onduidelijkheid over hoe de beelden van die bodycams het beste kunnen worden gebruikt door politie, justitie en de rechterlijke macht. In het huidige rapport presenteren we de resultaten van een literatuuronderzoek, een grootschalig veldexperiment en een juridische analyse van de rol van bodycambeelden in de waarheidsvinding. Dit onderzoek is het resultaat van een samenwerking tussen een rechtspsycholoog, een strafrechtjurist en een criminoloog aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Het onderzoek past in de lijn van het bredere onderzoeksprogramma van het *Amsterdam Laboratory for Legal Psychology*.

Dit onderzoek had niet kunnen plaatsvinden zonder de hulp van een groot aantal mensen. Ten eerste danken wij het onderzoeksprogramma Politie en Wetenschap voor het financieel mogelijk maken van dit onderzoek en de leden van onze begeleidingscommissie voor alle nuttige feedback en hulp: Marta Dozy, Kees Loef, Sander Flight, Lonneke Stevens, Robert Horselenberg en Sanne Smit. Onze hartelijke dank gaat ook uit naar alle politiemensen die het onderzoek gefaciliteerd hebben: Gerard Willemsen, Johan Ekkelboom, Damien Kreuk en hun collega's van het IBT-centrum in Amsterdam en Danny Pennings, Michael Tjin A Djie, Egbert van Riesen, Rob van Zwol en hun collega's van het IBT-centrum in Almere. Wij zijn ook erg dankbaar voor de enorme inzet van onderzoeksassistenten Dewi Hollander en Renske van der Steen bij het uitvoeren van het experiment en het verwerken van de data. We bedanken onderzoeksmedewerker Eva van Rosmalen voor haar hulp bij het visualiseren van de resultaten. Tot slot danken wij alle enthousiaste politieagenten die tijd hebben vrijgemaakt voor deelname aan ons onderzoek.

1. Inleiding

In de politiepraktijk wordt steeds vaker gebruik gemaakt van de bodycam, oftewel ‘een kleine draagbare camera die op of aan het lichaam wordt bevestigd en die videobeelden en audio kan registreren en/of opslaan’ (Politie, 2018b, p. 5). In het afgelopen decennium zijn in Nederland allerlei initiatieven gestart om bodycams in te zetten voor agenten op straat (Flight, 2017 en 2019) en eind 2020 zullen er tweeduizend bodycams operationeel zijn (S. Smit, persoonlijke communicatie, 13 januari 2020). In het buitenland zijn de voornaamste redenen voor de inzet van bodycams de preventie van ongewenst gedrag door zowel politieagenten als burgers en het vergroten van de transparantie over politieoptreden, met als ultieme doel ‘het vertrouwen te vergroten tussen de politie en de gemeenschappen die zij beschermen en dienen’ (President’s Task Force on 21st Century Policing, 2015, p. IV). Het Nederlandse experimenteren met bodycams heeft andere doelen, zoals onderzoeken ‘hoe burgers en [politiemensen] hierop reageren, hoe bodycams bijdragen aan waarheidsvinding en wat politiemensen er zelf van kunnen leren’ (Politie, 2016). In het huidige rapport wordt onderzocht hoe bodycambeelden kunnen bijdragen aan de opsporing en de bewijsvoering.

In hoofdstuk 2 wordt de wetenschappelijke literatuur over de rol van bodycambeelden in de waarheidsvinding uiteengezet. We bespreken de regels voor het terugkijken van bodycambeelden, de wensen van agenten daaromtrent en hoe agenten in de praktijk met bodycambeelden omgaan. We presenteren bovendien relevante inzichten op basis van psychologische theorieën en eerder onderzoek over hoe het bekijken van bodycambeelden de inhoud van rapportages kan beïnvloeden.

In hoofdstuk 3 worden de onderzoeksmethoden beschreven van een experiment waarin werd getest hoe het al dan niet bekijken van bodycambeelden de inhoud van het proces-verbaal beïnvloedt. In hoofdstuk 4 worden de resultaten van het experiment gepresenteerd. Het omvat zowel een kwantitatieve analyse van de volledigheid en juistheid van de informatie in het proces-verbaal, als een kwalitatieve analyse van hoe en waarom agenten de bodycambeelden al dan niet gebruiken bij het opstellen van hun proces-verbaal.

Hoofdstuk 5 bevat een juridische analyse van de rol van bodycams in de bewijsvoering in strafzaken. Daarin worden gerechtelijke uitspraken besproken waarin bodycambeelden een rol blijken te hebben gespeeld. Ook wordt vanuit juridisch perspectief gereflecteerd op de onderzoeksresultaten van het uitgevoerde experiment.

Tot slot vatten we in hoofdstuk 6 de bevindingen samen en pogen we die te verklaren, doen we aanbevelingen voor onderzoek en de praktijk, en komen we tot een conclusie.

2. Literatuuronderzoek

De laatste jaren is veel onderzoek gedaan naar het gebruik van bodycams in de politiepraktijk. De meerderheid van die onderzoeken gaat over onderwerpen zoals de mogelijk preventieve werking tegen geweld, de impact op de privacy, en de transparantie en legitimiteit van het politietoetreden. Voor meer informatie over dat soort onderwerpen kan de lezer zich wenden tot het uitgebreide literatuuronderzoek van Flight (2017), zijn evaluatieonderzoek van de pilot in Amsterdam (Flight, 2019), of een van de vele Engelstalige overzichtsartikelen (Cubitt, Lesic, Myers & Corry, 2017; Laming, 2019; Lum, Koper, Merola, Scherer & Reieux, 2015; Lum, Stoltz, Koper & Scherer, 2019; Maskaly, Donner, Jennings, Ariel & Sutherland, 2017; White, 2014). In het huidige literatuuronderzoek komen uitsluitend kwesties aan bod die te maken hebben met de waarheidsvinding, namelijk (a) in hoeverre wat er te zien is op bodycambeelden overeenkomt met wat er daadwerkelijk is gebeurd en met de beleving van agenten, (b) in welke mate politieagenten de beelden raadplegen bij het opstellen van het proces-verbaal, en (c) de invloed van het bekijken van de beelden op de inhoud van het proces-verbaal.

2.1 De mythe van een objectieve realiteit

Vaak wordt gedacht dat de beelden van een bodycam uitsluitend kunnen geven over (a) wat er daadwerkelijk is gebeurd en (b) of de agenten het juist hebben beschreven in het proces-verbaal. Die ideeën komen voort uit een geloof in het bestaan van een objectieve realiteit die op de beelden te zien zou zijn. Daarop valt echter veel af te dingen, zoals we hieronder zullen bespreken.

2.1.1 Wat er daadwerkelijk is gebeurd

Ervaring uit de praktijk leert dat de registratie van de bodycam vaak nogal te wensen overlaat. Zo zijn bodycambeelden bijvoorbeeld schokkerig, zitten de armen van de agent in de weg, is de beeldkwaliteit slecht (vooral bij slecht licht) en is de lens soms vies, waardoor lastig te ontwaren is wat er zich heeft afgespeeld (Edmonton Police Service, 2015; Owens, Mann & McKenna, 2014). Een praktijkvoorbeeld van dit pro-

bleem is te zien op de beelden bij het artikel van Williams en collega's (2016).¹ Door de hoek van de camera wordt bovendien vaak het verkeerde opgenomen (Owens et al., 2014). Een agent kan bijvoorbeeld om zich heen kijken terwijl de bodycam slechts in één richting filmt, omdat de bodycam doorgaans niet op het hoofd, maar op de borst wordt gedragen.² Bovendien ontbreekt vaak informatie over de context voorafgaand aan het incident, zeker als de bodycam pas wordt aangezet wanneer een situatie uit de hand dreigt te lopen, of zelfs al uit de hand gelopen is.³ De agent kan voordat de bodycam is aangezet al dreiging hebben waargenomen – sterker nog, dat is vaak juist de reden om de bodycam aan te zetten — die voor toeschouwers van de beelden dus niet is te zien. In het kader van de kwaliteit van de beelden is het interessant om op te merken dat agenten het nut van bodycambeelden vaak hoger inschatten voordat zij met bodycams aan de slag gaan, dan nadat zij er daadwerkelijk mee hebben gewerkt (zie bijvoorbeeld Gaub, Choate, Todak, Katz & White, 2016; Katz, Choate, Ready & Nuño, 2014; White, Todak & Gaub, 2018). Een mogelijke reden voor die omslag is dat de kwaliteit van de beelden in de praktijk blijkt tegen te vallen. Dat blijkt ook uit zaken waarin, ondanks de aanwezigheid van (meerdere) bodycams, toch niet duidelijk is wat er is gebeurd, zoals de Amerikaanse zaak waarin een tienermeisje werd doodgeschoten door de politie (Timberg, 2017).

De waarneming en interpretatie van een incident worden ook beïnvloed door het medium waarop het incident wordt waargenomen. Wanneer de beelden van een bodycam worden vergeleken met informatie uit andere bronnen, blijken er significante verschillen in interpretaties en oordelen te zijn (Culhane, Boman & Schweitzer, 2016; McCamman & Culhane, 2017). Burgers die de bodycambeelden van een schietincident bekeken, vonden het gebruik van geweld door agenten in kwestie bijvoorbeeld significant minder rechtvaardig dan burgers die alleen naar de bijbehorende audio-opname luisterden of het transcript daarvan lazen (McCamman & Culhane, 2017). Zelfs het perspectief van de camera kan het oordeel van toeschouwers beïnvloeden. Uit een groot-schalig experiment van Boivin, Gendron, Faubert & Poulin (2017) bleek dat de mening van agenten in opleiding over de rechtmatigheid van het politieoptreden afhing van het soort camerabeelden dat werd gepresenteerd. Deelnemers die bodycambeelden van het schietincident hadden gezien, vonden significant vaker dat de agent in kwestie te snel zijn vuurwapen had afgevuurd dan deelnemers die de beelden van een overzichtscamera hadden gezien. Dat wijst erop dat de bodycambeelden een ander beeld gaven van de afstand tussen de agent en de verdachte dan de overzichtscamera. Die

1 Bij het artikel worden beelden getoond van de bodycam van een politieagent waarop het lijkt alsof er een worsteling plaatsvindt. Daaronder worden de bijbehorende beelden van een overzichtscamera getoond, waarop te zien is dat het gaat om een dansje.

2 Het kan overigens ook andersom zijn: sommige informatie wordt niet waargenomen door de agent, maar wel geregistreerd door de bodycam. Bijvoorbeeld als de agent de andere kant op kijkt, als de gebeurtenis in het donker plaatsvindt en een infraroodcamera wordt gebruikt, of als iets dat wordt gezegd niet wordt verstaan door de agent maar wel terug te horen is op de opname van de bodycam.

3 Zie bijvoorbeeld Rb. Amsterdam 18 april 2018, ECLI:NL:RBAMS:2018:2570. Die zaak wordt in 5.1 nader besproken.

verschillen in perceptie hadden vervolgens ook invloed op oordelen over de gepastheid van positieve en negatieve consequenties voor de agent in kwestie.

Tot slot wordt de waarneming en interpretatie van een incident dat op beelden te zien is, beïnvloed door de overtuigingen en achtergrond van degene die de beelden bekijkt (Christodoulou, Paterson & Kemp, 2019). Onderzoek laat bijvoorbeeld zien dat iemands houding tegenover de politie beïnvloedt hoe hij waarneemt wat er gebeurde, wie er begon, of er gevaar dreigde en wat de juridische consequenties zouden moeten zijn (Sommers, 2016; Williams et al., 2016). Zo vonden Kahan, Hoffman en Braman (2009) dat mensen die dezelfde dashcambeelden bekeken van een achtervolging tot verschillende conclusies kwamen over de risico's die daarmee gepaard gingen, over wie er meer schuld had en over de rechtvaardiging van dodelijk geweld. Uit het eerder genoemde experiment van Boivin en collega's (2017) bleek dat universitaire studenten die camerabeelden van een schietincident hadden gezien, vrijwel allemaal vonden dat de agent zijn vuurwapen niet had mogen gebruiken in deze situatie, terwijl agenten in opleiding die dezelfde beelden hadden gezien, veel meer van mening verschilden over de rechtmatigheid van het politieoptreden (zie ook Vredeveltdt, Knol & Van Koppen, 2017, over verschillen tussen burgers en agenten).

De hierboven besproken bevindingen kunnen worden verklaard in het licht van de *professional vision* theorie van Goodwin (1994), die manieren beschreef waarop iemands professionele achtergrond (zoals jurist of politieagent) beïnvloedt hoe een situatie wordt waargenomen en geïnterpreteerd. Hij paste die theorie toe op de beroemde Amerikaanse zaak van Rodney King, die met veel geweld door de politie was aangehouden. In die zaak beargumenteerde de verdediging dat de camerabeelden van de aanhouding niet goed konden worden beoordeeld door een leek. Zij moesten worden geduid door een politiedeskundige om uit te leggen hoe de aanhouding paste in de context van politietraining in escalatie en de-escalatie van geweld. Een andere beroemde Amerikaanse zaak waarin de objectiviteit van camerabeelden werd betwist, is de zaak van O.J. Simpson (Jasanoff, 1998). De plaats delict in die zaak was volgens de aanklager op een suggestieve manier gefilmd, waardoor de beelden vervormd en misleidend waren. De rechter ging daar overigens niet in mee; hij oordeelde dat de beelden een zo objectief mogelijk beeld gaven van de situatie.

Mensen zijn zich vaak niet bewust van het feit dat hun eigen waarneming van de beelden wordt gekleurd door hun overtuigingen en achtergrond. Hoewel men vaak wel door heeft dat de waarneming van de gemiddelde mens ten prooi valt aan dergelijke *biases*, meent men dat de eigen waarneming én die van politieagenten niet door *biases* wordt beïnvloed (Jones, Crozier & Strange, 2018).

2.1.2 De weergave in het proces-verbaal

Niet alleen de waarneming van degene die de beelden bekijkt, maar ook de waarneming van de politieagent die bij het incident aanwezig is, is onderhevig aan allerlei psychologische invloeden. Ook daardoor kunnen discrepanties optreden tussen de beschrijving van het incident in het proces-verbaal en de beelden van het incident. Hier-

onder bespreken we een aantal van die invloeden, namelijk verwachtingseffecten, de invloed van stress, verdeling van de aandacht en sociale beïnvloeding.

Een bekend fenomeen in de cognitieve psychologie is dat mensen gaten in hun waarneming invullen op basis van hun verwachtingen (zie bijvoorbeeld Greenberg, Westcott & Bailey, 1998). Bovendien blijkt uit onderzoek dat agenten die verwachten een wapen te zien, sneller een ander object – zoals gereedschap of een telefoon – per abuis aanzien voor een wapen (Payne, 2001). Daarin kan een verklaring worden gevonden voor discrepanties tussen de beelden van een bodycam, waarop bijvoorbeeld duidelijk een telefoon te zien is, en de herinnering van een agent, die ervan overtuigd is dat hij een vuurwapen heeft gezien.

In het soort zaken waarin bodycambeelden een rol kunnen spelen in de waarheidsvinding, gaat het vaak om situaties waarin de agent zich bedreigd voelde (zie 5.2). In een dreigende situatie reageert het menselijk lichaam met een zogenaamde vecht- of vluchtreactie (Deffenbacher, Bornstein, Penrod & McGorty, 2004). Die reactie gaat gepaard met fysiologische veranderingen in het lichaam, zoals een verhoging van de hartslag en toegenomen transpiratie. Mensen die zich in een dreigende situatie bevinden, richten hun aandacht op de, vanuit een overlevingsperspectief, meest relevante aspecten van de situatie. Dat wordt *attentional narrowing* genoemd (Christianson, 1992; Easterbrook, 1959). Die vernauwing van de aandacht als gevolg van stress kan ertoe leiden dat de agent bepaalde aspecten van het incident niet waarneemt, die wel duidelijk op de bodycambeelden te zien zijn. Dat geldt nog sterker in situaties waarin de verdachte een wapen heeft. In dat soort situaties wordt de aandacht van de agent naar dat wapen gezogen, als gevolg van het zogenaamde wapenfocuseffect (Fawcett, Peace & Greve, 2016). Een agent zal bijvoorbeeld meer aandacht hebben voor het vuurwapen in de hand van een verdachte dan voor een zakje met wit poeder dat op tafel ligt, waardoor het kan gebeuren dat het zakje wel wordt vastgelegd op de bodycambeelden maar niet wordt waargenomen door de agent die de bodycam draagt.

Dergelijke dreigende situaties vergen vaak ook veel van de agent, die niet alleen de verdachte in de gaten moet houden, maar ook met collega's moet communiceren en eventuele omstanders moet beschermen. De agent moet dan zijn aandacht verdelen over meerdere dingen, waardoor de waargenomen informatie veel slechter in het geheugen wordt opgeslagen (Craik, Govoni, Naveh-Benjamin & Anderson, 1996). Een voorbeeld van een situatie waarin verdeelde aandacht problematische gevolgen lijkt te hebben gehad, deed zich voor in een zaak waarin politieagenten zijn vervolgd voor meeneed en valsheid in geschrifte. Daarin zag een politieagent dat een verdachte in eerste instantie geen gehoor gaf aan zijn bevel om de handen omhoog te doen. Toen hij vervolgens naar zijn collega's keek om hen bij zich te roepen, miste hij dat de verdachte in de tussentijd wel zijn handen omhoog had gedaan (zie ook 5.4).⁴ Dat is mogelijk van invloed geweest op het toegepaste geweld bij de aanhouding van de verdachte.

Agenten nemen vaak deel aan een debriefing na een ernstig incident, nog voordat zij hun proces-verbaal opstellen. Bovendien stellen agenten het proces-verbaal vaak sa-

4 Rb. Den Haag 27 september 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:10068, r.o. 3.4.1.

men met één of meerdere collega's op (zie Vredevelde, Kesteloo & Van Koppen, 2016). Bij het bespreken van een gebeurtenis met anderen kan sociale beïnvloeding optreden. In de literatuur wordt dat *social contagion* (Roediger, Meade & Bergman, 2001) of *memory conformity* (Gabbert, Memon & Allan, 2003) genoemd. Dat houdt in dat informatie die van anderen wordt verkregen, wordt geïncorporeerd in de eigen herinnering aan het gebeurde. Op die manier gaan mensen verklaren over aspecten van een incident waarover iemand anders hen heeft verteld, zonder dat zij deze zelf hebben waargenomen. Dergelijke sociale beïnvloeding kan het resultaat zijn van normatieve invloeden (de persoon wil de ander niet tegenspreken), informationele invloeden (de persoon vertrouwt erop dat het klopt wat de ander zegt), bronverwarring (de persoon denkt abusievelijk dat hij de informatie uit eigen waarneming heeft verkregen; zie 2.3.1) of een combinatie van die drie invloeden (Wright, Memon, Skagerberg & Gabbert, 2009). Daardoor kunnen de herinneringen van agenten – en daarmee hun bevindingen beschreven in het proces-verbaal – meer op elkaar gaan lijken, zonder dat daarvoor opzettelijke afstemming nodig is.

In het licht van de hierboven besproken invloeden op de waarneming en herinnering, is het onredelijk te verwachten dat het proces-verbaal van een agent precies overeenkomt met de beelden van de bodycam (zie ook Phillips, 2016). Zelfs ogenschijnlijk grote verschillen tussen de beelden en het proces-verbaal kunnen worden verklaard op basis van rechtspsychologische inzichten. Als bodycambeelden worden gebruikt voor waarheidsvinding of bewijsvoering in strafzaken, is het dan ook van belang dat proces-deelnemers zich daarvan bewust zijn.

2.2 Raadplegen van bodycambeelden

Wanneer politieagenten getuige zijn van strafbare feiten, zoals openlijke geweldpleging of verzet tijdens een aanhouding, is het van belang dat zij een proces-verbaal van bevindingen opstellen waarin de waargenomen gebeurtenissen en de handelingen van de verdachte zo volledig en juist mogelijk worden beschreven (Huisman, Pranger & Steenwinkel, 2007). Het is bovendien belangrijk dat de eigen handelingen van de politieagenten goed worden beschreven in het proces-verbaal, in het bijzonder als de agenten geweld hebben toegepast. Nu agenten steeds vaker een bodycam dragen, is een beschouwing van de regels omtrent het raadplegen van de beelden van de bodycam bij het opstellen van het proces-verbaal relevant. Ook rijst de vraag wat de agenten zelf van die regels vinden, en in welke mate de regels in de praktijk worden gevolgd.

2.2.1 Wat zijn de regels?

In Nederland is het Inzetkader Bodycams bij operationeel gebruik (Politie, 2018b) van toepassing, waarin staat:

‘In het belang van de waarheidsvinding maakt de drager van de bodycam zo veel mogelijk proces-verbaal op voordat hij de bodycam-opnamen bekijkt. Indien opnamen wel bekeken zijn voordat het proces-verbaal is opgemaakt (bijvoorbeeld omdat de politieambtenaar het zich vanwege een bijzonder stressvolle situatie niet helemaal scherp herinnert), wordt dat vermeld in het proces-verbaal.’ (p. 10-11).

Het Inzetkader gaat dus uit van het principe dat agenten *niet* de bodycambeelden bekijken voordat zij hun proces-verbaal hebben afgerond, tenzij er een gegronde reden is om af te wijken van dat principe.

In de Verenigde Staten van Amerika werd op basis van een landelijke studie juist geadviseerd om agenten de beelden *wél* te laten bekijken voordat zij verklaren over een incident waarbij zij betrokken waren (Miller, Toliver & Police Executive Research Forum, 2014). De redenering voor die aanbeveling was: (a) het bekijken van de beelden zou de agenten helpen zich het incident beter te herinneren, (b) opnamen van de bodycam zouden beter bewijs vormen dan de herinneringen van agenten, omdat herinneringen worden beïnvloed door stress en andere factoren, en (c) als een jury zou zien dat de verklaringen van de agenten de beelden tegenspreken, zou dat de zaak kunnen schaden en de geloofwaardigheid van de agenten op een oneerlijke manier beïnvloeden. Uit onderzoek onder verschillende Amerikaanse instanties waarbij de bodycam was ingevoerd bleek dan ook dat de meerderheid van die instanties het terugkijken van bodycambeelden voor het schrijven van een verslag toestaat of zelfs verplicht (Peters & Eure, 2015; White, Flipping & Katz, 2017).

2.2.2 *Wat vinden agenten zelf?*

Ook is belangrijk wat agenten zelf vinden over het al dan niet terugkijken van bodycambeelden. De ervaring leert immers dat regelgeving die niet vanuit de praktijk wordt ondersteund, vaak ook niet wordt opgevolgd, des te meer als de regelgeving onduidelijk of relatief onbekend is voor de personen die deze moeten uitvoeren. Als onderdeel van een groter onderzoek naar surveillancetechnologie in de nachtelijke openbare ruimte in verschillende Nederlandse steden, interviewde en observeerde Timan (2013, 2017) agenten die bodycams droegen tijdens hun werk. Sommige agenten bleken het nuttig te vinden om de beelden van de bodycam te bekijken, omdat het hen hielp details op te helderen en situaties achteraf opnieuw te evalueren. Ook veel Amsterdamse agenten geïnterviewd door Flight (2019) rapporteerden dat het bekijken van de beelden hen hielp om te reflecteren op hun eigen gedrag en hen in staat stelde om van situaties te leren.

Enquêteonderzoeken in het buitenland laten eveneens zien dat het merendeel van de agenten het nuttig vindt om de beelden van de bodycam te bekijken bij het schrijven van het proces-verbaal (Edmonton Police Service, 2015; Gaub et al., 2016; Gaub, Todak & White, 2018; Gramagila & Phillips, 2018; Jennings, Lynch & Fridell, 2015; Katz et al., 2014). Daarbij wordt doorgaans niet gespecificeerd op welk moment de agenten de

beelden willen bekijken: voor, tijdens of na het opstellen van het proces-verbaal. Uit die onderzoeken komen de volgende redenen naar voren om de beelden te bekijken:

1. Agenten gebruiken ze om details toe te voegen die zij zelf niet hebben gezien of zijn vergeten te melden.
2. Agenten gebruiken ze om fouten in het proces-verbaal te verbeteren.
3. Agenten doen verder onderzoek met behulp van de beelden.
4. Agenten vinden het prettig om de beelden te kunnen raadplegen bij het schrijven van het proces-verbaal.
5. Agenten kunnen van de beelden leren en hun werk verbeteren.

Er kwamen ook verschillende redenen naar voren om de beelden juist niet te bekijken (Edmonton Police Service, 2015; Makin, 2016):

1. Agenten vinden het bij de meeste incidenten simpelweg niet nodig.
2. Agenten vertrouwen op hun eigen aantekeningen.
3. Agenten vinden het bekijken van de beelden te tijdrovend.
4. Agenten kunnen de beelden niet bekijken omdat zij niet op tijd beschikbaar zijn of niet geschikt zijn (bijv. niet het juiste opgenomen of van te slechte kwaliteit).
5. Agenten vinden dat hun proces-verbaal gebaseerd moet zijn op de eigen waarneming.

Al met al kan worden geconcludeerd dat de meeste agenten het nuttig vinden om de beelden te bekijken bij het opstellen van het proces-verbaal. Die wens ligt niet op één lijn met de regelgeving in het Inzetkader Bodycams bij operationeel gebruik (Politie, 2018b), waarin staat dat agenten de beelden in principe niet dienen te bekijken voordat zij hun proces-verbaal hebben afgerond.

2.2.3 *Wat doen agenten in de praktijk?*

Uit het Adviesrapport Landelijk Project Bodycams (Politie, 2018a) blijkt dat agenten in de praktijk de regels in het Inzetkader (destijds: Voorlopig Inzetkader) omtrent het bekijken van de beelden vaak niet opvolgen. Van de 380 onderzochte bodycamdragers rapporteerde 29% dat zij de beelden bekeken voordat zij het proces-verbaal schreven, 13% dat zij de beelden bekeken tijdens het schrijven en 58% dat zij de beelden na het schrijven bekeken.⁵ Bijna de helft van de bodycamdragers houdt zich dus niet aan de regel om hun proces-verbaal op te stellen voordat zij de beelden bekijken. Flight (2019) vond eveneens grote verschillen tussen het beleid en de praktijk voor wat betreft het

5 In het rapport wordt niet vermeld of er ook agenten waren die zeiden dat ze de bodycambeelden helemaal niet bekeken. Wij weten niet of hen die optie niet geboden is in de vragenlijst, of dat de vraag *of* ze bodycambeelden bekijken vooraf was gegaan aan de vraag *wanneer* ze de beelden bekijken. Over een dergelijke vraag vooraf wordt in ieder geval niets gerapporteerd. In het Adviesrapport staat letterlijk: 'Van de 380 dragers zegt 29% dat zij de door hen gemaakte opnames al voorafgaand aan het schrijven van het proces-verbaal bekijken, 13% bekijkt de opnames tijdens het opstellen *van* het proces-verbaal en 58% bekijkt de opnames – conform de procedure in het landelijk inzetkader – pas na het opstellen *van* het proces-verbaal.' (p. 19).

terugkijken van bodycambeelden. Hoewel het ook in die pilot niet was toegestaan om de beelden te bekijken voorafgaand aan het schrijven van het proces-verbaal, antwoordde 71% van de agenten in het enquêteonderzoek dat zij dat wel deden. Een kwart van de agenten zei dat zij de beelden vaak al bekeken op de terugweg naar het bureau, via het beeldscherm op de achterkant van de bodycam.

Uit onderzoek van Timan (2013; 2017) bleek dat er alleen al tussen de twee locaties die hij onderzocht, grote verschillen bestonden in hoe bodycambeelden werden verwerkt. Op de ene locatie werden alle beelden gedownload door één geautoriseerde collega, die besloot welke beelden werden bewaard om eventueel later te kunnen raadplegen. Op de andere locatie werden de beelden opgeslagen en beoordeeld door de bodycamdrager en een leidinggevende, die samen besloten of de beelden bewaard dienden te worden. Eén van de deelnemende agenten merkte op dat het de bedoeling is dat eerst proces-verbaal wordt opgemaakt en pas daarna de beelden worden bekeken om eventuele gaten in te vullen. Uit het onderzoek werd echter niet duidelijk in hoeverre en op welk moment de agenten in de praktijk de beelden bekeken.

Onderzoek in het buitenland legt grote verschillen bloot in het al dan niet raadplegen van bodycambeelden. Zo bleek uit enquêteonderzoeken van de Edmonton Police Service (2015) en de Toronto Police Service (2016) dat sommige agenten de beelden nooit terugkeken, anderen vrijwel altijd, en weer anderen soms. Koen, Willis en Mastroski (2019) vonden dat alle 23 geïnterviewde agenten in het Sunnyvale Police Department die bodycams droegen, rapporteerden dat zij de bodycambeelden regelmatig gebruikten bij het schrijven van hun proces-verbaal.

2.3 Invloed op de inhoud van het proces-verbaal

De observaties van politieagenten zoals vastgelegd in het proces-verbaal maken deel uit van het strafdossier dat wordt gebruikt bij de berechting van het strafbare feit en spelen een centrale rol in het opsporingsonderzoek. Het is daarom van belang te onderzoeken hoe het bekijken van de bodycambeelden de volledigheid en juistheid van het proces-verbaal beïnvloedt.

2.3.1 Rechtspsychologische theorie

Als een agent tijdens een incident een bodycam heeft gedragen, dan zou het raadzaam kunnen zijn om de beelden te raadplegen voordat hij het proces-verbaal opstelt. De beelden kunnen informatie bevatten die de agent zelf niet had waargenomen tijdens het incident, waardoor hij een vollediger beschrijving kan geven in het proces-verbaal. Ook kunnen de beelden hem helpen zijn geheugen op te frissen. De psychologische literatuur laat zien dat het geven van *retrieval cues* helpt bij het ophalen van herinneringen (zie bijvoorbeeld Wagenaar, 1986). De beelden van een bodycam zitten vol met dergelijke *retrieval cues*, die de agent kunnen helpen zich nieuwe informatie te herinneren die hij alweer was vergeten en die ook niet door de bodycam was opgenomen. Tot slot stelt het bekijken van de beelden de agent in staat om eventuele fouten in

zijn herinnering te verbeteren. Kortom, het bekijken van bodycambeelden kan de agent helpen zijn herinnering aan het incident op te frissen, te controleren en aan te vullen. Dat kan het proces-verbaal ten goede komen.

Er kleven echter ook ten minste twee potentiële nadelen aan het bekijken van bodycambeelden vóór het schrijven van het proces-verbaal (zie ook Grady, Butler & Loftus, 2016). Ten eerste kan het bekijken van de beelden leiden tot bronverwarring (Johnson, Hashtroudi & Lindsay, 1993). Dat houdt in dat men abusievelijk een herinnerd gegeven koppelt aan een verkeerde bron. Zo kan het gebeuren dat de agent ervan overtuigd is dat hij een bepaald gegeven zelf heeft waargenomen tijdens het incident, terwijl hij het in feite alleen heeft gezien op de beelden achteraf. In de context van een proces-verbaal is bronverwarring juridisch problematisch, omdat processen-verbaal een weergave van de eigen waarnemingen van de verbalisant dienen te bevatten en de agent daarbij zoveel mogelijk zijn redenen van wetenschap moet opgeven (zie hoofdstuk 5).

Ten tweede zou het raadplegen van de beelden tot gevolg kunnen hebben dat de agent zich in zijn proces-verbaal beperkt tot de informatie die zichtbaar is op de beelden, waardoor waardevolle aanvullende informatie verloren kan gaan. Zo zou hij bijvoorbeeld relatief minder kunnen melden over de eigen handelingen die op de beelden niet te zien zijn. Het weglaten van informatie uit het proces-verbaal kan bewust zijn, bijvoorbeeld omdat de agent bang is dat inconsistenties tussen zijn proces-verbaal en de beelden problemen kunnen opleveren (zie daarover bijvoorbeeld Samaha, 2017). Het kan echter ook onbewust gebeuren. Wetenschappelijk onderzoek laat namelijk zien dat het ophalen van delen van de herinnering ertoe kan leiden dat andere delen van de herinnering verminderd toegankelijk zijn, een fenomeen dat in de literatuur *retrieval-induced forgetting* wordt genoemd (Anderson, Bjork & Bjork, 1994).

Eén manier om de potentiële nadelen van het bekijken van de bodycambeelden te vermijden, is door de agent eerst zijn eigen herinneringen te laten vastleggen in een proces-verbaal, en pas daarna de gelegenheid te bieden om de beelden te bekijken. Met behulp van de beelden zou de agent dan zijn originele proces-verbaal kunnen aanvullen met extra informatie en eventuele fouten kunnen corrigeren, waardoor de beschrijving van het incident zowel vollediger als accurater zou kunnen worden.

2.3.2 Eerder experimenteel onderzoek

Er is nauwelijks eerder experimenteel onderzoek gedaan naar de invloed van het bekijken van bodycambeelden op de inhoud van het proces-verbaal. Bij ons weten zijn er slechts twee kleinschalige experimenten uitgevoerd, beide in de Verenigde Staten van Amerika, die hieronder worden besproken.

In het experiment van Dawes en collega's (2015) namen elf agenten deel aan een scenario waarin het ging om een melding van huiselijk geweld. Na het incident schreven de agenten een proces-verbaal over het incident. Vervolgens mochten zij de beelden van de bodycam bekijken en aan de hand daarvan aanpassingen maken in het proces-verbaal. De auteurs concludeerden dat de agenten wel fouten corrigeerden na het bekijken van de beelden (waaronder ook belangrijke elementen zoals het weglaten van toege-

past geweld, waarschuwingen en meewerken van de verdachte), maar dat het proces-verbaal alsnog fouten bevatte die hadden kunnen worden verbeterd met behulp van de beelden.

Een tweede, soortgelijk experiment werd uitgevoerd met tien medici die deelnamen aan een scenario waarin zij hulp aan een patiënt moesten verlenen, terwijl zij een bodycam droegen (Ho et al., 2017). Na afloop schreven zij een verslag op basis van hun geheugen en vervolgens mochten ze de beelden van de bodycam bekijken en het verslag aanpassen. Ook in dit onderzoek werd gevonden dat de medici naar aanleiding van de beelden elementen van hun verslag aanpasten (waaronder ook belangrijke elementen zoals de aanwezigheid van een wapen en een opmerking over suïcide), maar dat er na het aanpassen alsnog fouten in stonden.

De kwaliteit van beide experimenten laat veel te wensen over. De analyses waren extreem beperkt en ook nog eens gekleurd. De belangrijkste auteurs van beide experimenten rapporteerden belangenconflicten en het eerste experiment werd gefinancierd door een bedrijf dat bodycams aan de politie levert (Taser International Inc, inmiddels genaamd Axon). Bovendien namen slechts tien of elf proefpersonen deel, scoorden de codeurs de data niet onafhankelijk van elkaar en werden er geen statistische vergelijkingen gemaakt. Al met al kunnen we vanwege de kleine steekproefgroottes en de zeer beperkte analyses weinig conclusies verbinden aan de resultaten van deze twee experimenten.

2.3.3 *Onderzoeksvragen*

Op basis van het literatuuronderzoek hebben we twee onderzoeksvragen geformuleerd; de eerste empirisch en de tweede juridisch van aard:

1. Wat is de invloed van het bekijken van de beelden van een bodycam op de volledigheid en juistheid van het proces-verbaal van bevindingen?
2. Welke rol kunnen bodycambeelden spelen in de bewijsvoering in strafzaken?

2.3.4 *Hypothesen*

Om de eerste onderzoeksvraag te beantwoorden, voerden we een experiment uit waarin agenten in koppels deelnamen aan een casustraining. Eén van de agenten in ieder koppel droeg een bodycam. Na afloop van de training stelde iedere agent afzonderlijk een proces-verbaal op over het incident.

De deelnemers werden onderverdeeld in twee groepen. Agenten in de eerste groep stelden eerst hun proces-verbaal op en bekeken vervolgens de beelden, waarna zij hun proces-verbaal naar eigen inzicht mochten aanpassen. We analyseerden de verschillen tussen de originele en de aangepaste processen-verbaal, en voerden een kwalitatieve analyse uit van de inhoud van de aanpassingen en wat agenten daar zelf over rapporteerden. Op basis van de literatuur verwachtten we dat de aangepaste processen-verbaal vollediger en accurater zouden zijn dan de originele processen-verbaal, omdat de agenten eerst hun eigen herinneringen konden vastleggen en daarna de gelegenheid

kregen om die herinneringen aan te vullen en te corrigeren. Zo konden zij dus niet ten prooi vallen aan negatieve invloeden op het geheugen zoals bronverwarring en *retrieval-induced forgetting*.

Agenten in de tweede groep bekeken de beelden van de bodycam voordat zij hun proces-verbaal opstelden. Op basis van de literatuur verwachtten we enerzijds dat de *retrieval cues* op de beelden agenten zouden helpen zich meer over het incident te herinneren, resulterend in vollediger processen-verbaal. Anderzijds verwachtten we dat er in deze groep *retrieval-induced forgetting* zou optreden, waardoor de processen-verbaal minder volledig zouden zijn dan die van agenten in de eerste groep. Het was ons niet duidelijk in welke mate beide processen de volledigheid van het proces-verbaal zouden beïnvloeden. Tot slot verwachtten we dat de processen-verbaal van agenten die eerst de beelden hadden bekeken, minder foutieve informatie zouden bevatten dan de originele processen-verbaal van agenten in de eerste groep. Agenten in de tweede groep hadden immers de kans gehad om eventuele fouten in hun herinnering te corrigeren met behulp van de beelden, voordat zij verslag deden van het incident.

Kortom, in dit onderzoek vergeleken we drie typen proces-verbaal: (a) het originele proces-verbaal van agenten in groep 1, dat werd geschreven zonder de beelden te bekijken, (b) het definitieve proces-verbaal van agenten in groep 1, dat na het bekijken van de beelden mocht worden aangepast, en (c) het proces-verbaal van agenten in groep 2, dat pas werd geschreven na het bekijken van de beelden. Op basis van de literatuur verwachtten we dat type (a) of (c) het minst volledig zou zijn (als gevolg van respectievelijk het ontbreken van *retrieval cues* en het optreden van *retrieval-induced forgetting*) en dat type (a) relatief minder juiste informatie zou bevatten, omdat daar geen mogelijkheid was geweest om fouten te corrigeren aan de hand van de beelden. We verwachtten dat type (b) het meest volledig en juist zou zijn.

3. Onderzoeksmethoden

3.1 Ethische toetsing

Voor aanvang van het onderzoek hebben wij het onderzoeksvoorstel voorgelegd aan de Commissie Ethiek van Rechtswetenschappelijk & Criminologisch Onderzoek aan de Vrije Universiteit Amsterdam, die geen ethische bezwaren zag in de uitvoering van het onderzoek.

3.2 Deelnemers en onderzoeksopzet

In totaal namen 102 politieagenten deel aan het hoofdonderzoek (19 vrouwen). Zij waren tussen de 19 en 62 jaar oud ($M = 39$ jaar, $SD = 11$ jaar).⁶ De deelnemers waren gemiddeld 16 jaar in dienst bij de politie ($SD = 9$ jaar) en schreven gemiddeld al 14 jaar lang processen-verbaal ($SD = 9$ jaar). Zij schreven tussen de 0 en 250 processen-verbaal per maand, met een gemiddelde van 16 per maand ($SD = 28$). Op de vraag of zij wel eens bodycams gebruikten tijdens hun werk, antwoordden 13 deelnemers dat zij dat regelmatig deden, 15 dat zij dat incidenteel deden, 26 dat zij dat zelf niet deden maar collega's in hun team wel, en 48 dat zij dat niet deden. Onder de 29 deelnemers die antwoord gaven op vervolgvragen over bodycamgebruik, was de bodycam gemiddeld sinds ruim een jaar in gebruik (variërend van 0 tot 2 jaar, $SD = 1$) en werd hij gemiddeld 5 keer per maand gebruikt (variërend van 0 tot 14 keer, $SD = 5$).

De deelnemers werden opgedeeld in koppels, waarvan 17 koppels bestonden uit deelnemers die elkaar al kenden voorafgaand aan het onderzoek en 34 koppels uit deelnemers die elkaar nog niet kenden. De deelnemers die elkaar al kenden, kenden elkaar gemiddeld 6 jaar ($SD = 4$ jaar). De deelnemers namen in koppels deel aan de casustraining maar stelden het proces-verbaal altijd individueel op.

Voor aanvang van het experiment werden de proefpersonen willekeurig ingedeeld in één van de vier experimentele groepen (zie tabel 3.1). Ieder koppel bestond uit één deelnemer met bodycam en één deelnemer zonder bodycam. Eén van de agenten in het koppel schreef in eerste instantie het proces-verbaal zonder de beelden te bekijken die door hemzelf (groep 1a) of zijn collega (groep 1b) waren gemaakt. De andere agent van hetzelfde koppel bekeek eerst de beelden van de bodycam die door hemzelf (groep 2a) of zijn collega (groep 2b) werd gedragen en schreef pas daarna het proces-verbaal.

6 De afkorting M staat voor *Mean* oftewel gemiddelde. De afkorting SD staat voor *Standard Deviation* oftewel standaardafwijking, die een schatting geeft van de spreiding van waarden in een populatie.

Nadat de agenten in groep 1a en 1b hun proces-verbaal hadden afgerond en opgeslagen, bekeken zij de beelden van de bodycam alsnog. Zij mochten vervolgens naar aanleiding van de beelden hun eerdere proces-verbaal aanvullen en corrigeren. Dat aangepaste proces-verbaal werd onder een nieuwe bestandsnaam opgeslagen, zodat wij de verschillen tussen het originele proces-verbaal en het aangepaste proces-verbaal konden analyseren.

Tabel 3.1. Schematisch overzicht van de onderzoeksopzet en het aantal deelnemers (N) per experimentele groep

	N	Bodycam	Origineel pv	Aangepast pv
Groep 1a	25	Drager	Vóór bekijken van beelden	Na bekijken van beelden
Groep 1b	26	Wordt gefilmd	Vóór bekijken van beelden	Na bekijken van beelden
Groep 2a	26	Drager	Na bekijken van beelden	
Groep 2b	25	Wordt gefilmd	Na bekijken van beelden	

Er waren geen statistisch significante verschillen tussen de experimentele groepen wat betreft de man-vrouwverdeling, leeftijd, jaren ervaring bij de politie, jaren ervaring met het schrijven van processen-verbaal, aantal processen-verbaal per maand, ervaring met bodycams (wel/geen en zo ja, hoeveel jaren ervaring met bodycams en hoe vaak zij bodycams gebruikten), of de relatie tussen partners (wel/geen en zo ja, hoe lang zij elkaar al kenden).⁷

3.3 Casustraining

Het onderzoek werd uitgevoerd in het kader van de Integrale Beroepsvaardigheidstraining (IBT) van de Nationale Politie. Het incident dat agenten in de processen-verbaal beschreven was een casustraining waarin zij moesten reageren op een melding over een burenruzie. Het script voor de casus was geschreven door IBT-docent Johan Ekkelboom. Iedere casus werd uitgevoerd met een IBT-docent die mondelinge instructies gaf en een andere persoon die de verdachte speelde. De agenten namen in tweetallen deel aan de casus.

Voor aanvang van de casus zorgde de IBT-docent ervoor dat iedere deelnemer beschikte over een oefenpistool, oefenpepperspray en handboeien. Vervolgens kregen de deelnemers de opdracht om zich te begeven naar de locatie waar de fictieve melding vandaan kwam. De IBT-docent speelde de meldkamer. Hij zei dat er een melding was binnengekomen over een burenruzie op een bepaald adres. Bij het conflict waren een buurvrouw en een buurman betrokken geweest. Daarbij zou door getuigen zijn gezien dat de buurman de buurvrouw in het gezicht had geslagen. De buurvrouw wilde daar

⁷ We wisten van tevoren niet welke deelnemers er zouden komen, dus het was onmogelijk om de paren in iedere groep te matchen op variabelen zoals leeftijd en jaren ervaring. Desalniettemin resulteerde onze willekeurige toewijzing aan experimentele groepen in een evenredige verdeling m.b.t. die variabelen.

aangifte van doen. De IBT-docent vroeg de agenten na deze casusbeschrijving of zij nog vragen hadden over de melding. Aan de hand daarvan kon nog nadere informatie worden verkregen over de situatie en de betrokken personen. Op aanwijzing van de meldkamer ging het agentenkoppel op weg naar het adres van de buurman. Het adres bestond in de casus uit een ‘huis’ waarin de agenten via een deur naar binnen konden. Achter de deur bevond zich een kamer met daarin de verdachte. In de kamer bevond zich een aantal oefenvoorwerpen die potentieel gevaarlijke objecten moesten voorstellen: een (honkbal)knuppel, meerdere flessen en een afgebroken flessenhals met scherpe punten. Op één van de twee locaties lagen tevens twee messen op een keukenblok. Op de andere locatie was in plaats daarvan een klauwhamer aanwezig.

Hoewel het script van de casus in grote lijnen overeenkwam voor alle deelnemende koppels, verschilde de precieze invulling van de casus van geval tot geval. Het onderzoek werd uitgevoerd op elf verschillende dagen op twee locaties (32 koppels in Amsterdam en 19 koppels in Almere), met verschillende IBT-docenten en personen die de verdachte speelden (zeven verdachten in totaal). Iedere casus verliep bovendien anders omdat de verdachte inspeelde op de acties van de deelnemende agenten. In sommige gevallen hielden de agenten de verdachte vrijwel meteen aan; soms voerden de agenten juist lange gesprekken met de verdachte voordat zij hem aanhielden.

Iedere casus werd gefilmd met twee camera's: een GoPro HERO + LCD, bevestigd op de borst van één van de deelnemende agenten, en een overzichtscamera, waarmee een lid van het onderzoeksteam achter de deelnemers aan liep.

3.4 Procedure

Bij aankomst op de trainingslocatie werden agenten geïnformeerd dat die dag een onderzoek zou plaatsvinden waaraan zij vrijwillig konden deelnemen. Hen werd verteld dat het onderzoek zou bestaan uit het uitvoeren van een casustraining in tweetallen, waarna de agenten een proces-verbaal over de casus zouden schrijven. Agenten werden geïnformeerd dat de casus zou worden opgenomen met behulp van videocamera's, maar dat de beelden uitsluitend door het onderzoeksteam zouden worden bekeken en dat de beelden slechts zouden worden gebruikt ter verificatie van wat er was gebeurd tijdens de casus; benadrukt werd dat niet werd beoogd om hun prestaties tijdens de casus te beoordelen. De agenten kregen te horen dat het doel van het onderzoek was om inzicht te verkrijgen in de invloed van het gebruik van een bodycam op het proces van waarheidsvinding. Agenten werden vooraf niet geïnformeerd over of en wanneer zij de beelden van de bodycam terug zouden mogen kijken. Hen werd bovendien verzocht om direct na afloop van de casus niet met elkaar te spreken over de casus. Na de uitleg over het onderzoek en nadat zij in de gelegenheid waren gesteld om vragen te stellen, konden de agenten beslissen of zij wilden deelnemen. De agenten die daarmee instemden, ondertekenden vervolgens een toestemmingsverklaringsformulier waarin de aard, methode en doel van het onderzoek nogmaals werden beschreven. Daarin werd ook uitgelegd voor welke doeleinden de opnamen zouden worden gebruikt en hoe de anonimiteit van de deelnemers zou worden gewaarborgd.

Nadat de casus was afgelopen, werden de agenten begeleid naar de ruimtes waar de processen-verbaal zouden worden opgesteld (tussen de 1 en 3 minuten lopen). Deelnemers kregen nogmaals de instructie om niet met elkaar over de casus te praten. Bij aankomst bij de ruimtes werden de partners van elkaar gescheiden. Zij bevonden zich tijdens het schrijven van de processen-verbaal en het bekijken van de beelden in afzonderlijke ruimtes.

Eén agent bekeek meteen de beelden en maakte daarna proces-verbaal op. De andere agent schreef eerst het proces-verbaal, bekeek daarna de beelden en kreeg vervolgens de mogelijkheid om aanpassingen aan te brengen in zijn proces-verbaal. Na het opstellen van elk proces-verbaal werd aan de deelnemers gevraagd: ‘Hoeveel procent van de informatie die u heeft gegeven is juist, denkt u?’. Zij gaven een schatting op een schaal van 0 tot 100% (de deelnemer die aanpassingen mocht aanbrengen, gaf twee schattingen).

Tot slot werd aan alle agenten gevraagd een vragenlijst in te vullen met algemene vragen over geslacht, leeftijd, functie en tijd in dienst. Daarin werd ook gevraagd hoeveel ervaring zij hadden met het schrijven van processen-verbaal en hoe bekend zij waren met het gebruiken van een bodycam tijdens werktijd. Aan het eind van de onderzoekssessie werden de deelnemers in de gelegenheid gesteld om vragen te stellen aan de onderzoekers en zodra eventuele vragen waren beantwoord, werden zij bedankt voor hun deelname. Zij ontvingen de contactgegevens van de hoofdonderzoeker voor het geval dat zij op een later moment nog vragen hadden en konden hun eigen contactgegevens achterlaten als zij op de hoogte wilden worden gesteld van de resultaten van het onderzoek. Nadat hun deelname aan het onderzoek was afgerond, gaf de betrokken IBT-docent de agenten feedback op hun handelen tijdens de casus voor trainingsdoel-einden.

3.5 Coderen van de processen-verbaal

Zoals gezegd, verliep geen casus precies hetzelfde. Die variatie maakte de onderzoeksopzet realistischer dan die van de meeste andere onderzoeken, waarin doorgaans gebruik wordt gemaakt van een incident dat vooraf is gefilmd, maar maakte het coderen van de processen-verbaal ook een stuk ingewikkelder en tijdrovender. Het was door de variatie namelijk niet mogelijk om een vast codeerschema te maken. In dit onderzoek werd de informatie in de processen-verbaal gecodeerd op basis van de video- en audio-opnamen van de overzichtscamera en de bodycam van iedere casus, het signalement van de verdachte (verstrekt door de verdachte zelf) en foto's van de verdachte en de omgeving.

Alle processen-verbaal in het onderzoek werden gecodeerd door twee onafhankelijke codeurs. De juistheid van ieder gegeven in het proces-verbaal werd met behulp van het codeerschema gecodeerd als correct (bijvoorbeeld: ‘hij had bruin haar’), incorrect (bij-

voorbeeld: 'hij had blond haar') of subjectief (bijvoorbeeld: 'hij had mooi haar').⁸ Het type gegeven werd gecodeerd als betrekking hebbende op personen (bijv. over het uiterlijk en de kleding van de verdachte), handelingen van politieagenten (bijv. over het aanspreken en boeien van de verdachte), handelingen van anderen (bijv. over het gedrag van de verdachte), objecten (bijv. over de voorwerpen die in de ruimte lagen) of omgeving (bijv. over hoe de ruimte eruitzag) (afgeleid van het codeerschema van Vredeveldt et al., 2016). Om het codeerproces zo consistent en controleerbaar mogelijk te maken, stelden we een reeks algemene codeerregels op. Wat betreft de leeftijd van de verdachte spraken we bijvoorbeeld af dat we een geschatte leeftijd van vijf jaar jonger of ouder dan de werkelijke leeftijd goed zouden rekenen, maar schattingen die daarbuiten vielen niet. Als het proces-verbaal vermeldde dat de verdachte er 'jong' of 'oud' uitzag, werd dat gecodeerd als een subjectief gegeven.

Wat betreft juistheid waren de twee codeurs het eens over 93% van alle gegevens ($\kappa = ,68$, $p < ,001$; κ maximum = ,92). Ook wat betreft het type gegeven waren de codeurs het eens over 93% van de gegevens ($\kappa = ,91$, $p < ,001$; κ maximum = ,99). De consistentie tussen codeurs was dus hoog. De gegevens met afwijkende codes werden besproken en voorzien van een definitieve code voor de vervolganalyse.

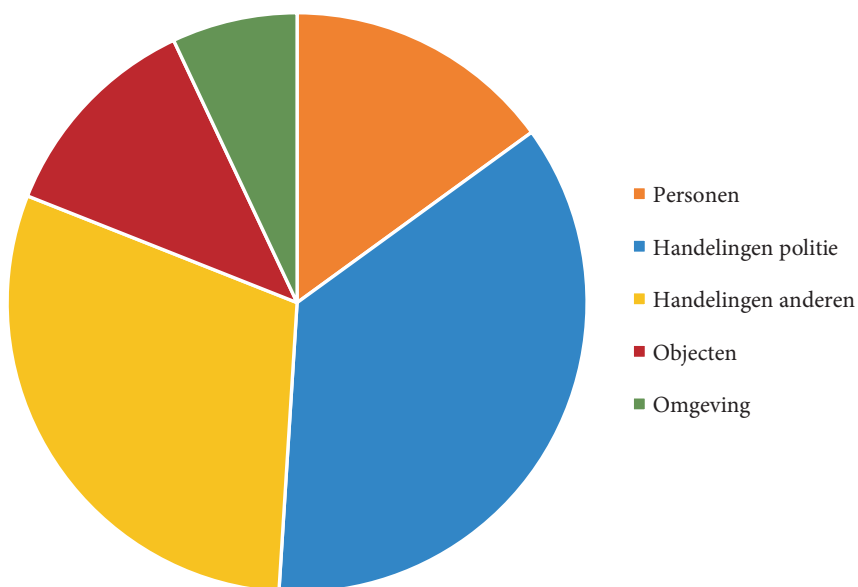
8 Het aantal subjectieve gegevens lag zo laag (gemiddeld minder dan één subjectief gegeven per proces-verbaal) dat die gegevens niet zijn meegenomen in de analyse.

4. Onderzoeksresultaten

Na het coderen van de inhoud van de processen-verbaal, voerden we een aantal kwantitatieve en kwalitatieve analyses uit. De volledige beschrijving van de kwantitatieve analyse inclusief statistische gegevens is weergegeven in de Appendix. Hieronder bespreken we de kwantitatieve resultaten uitsluitend in grote lijnen.

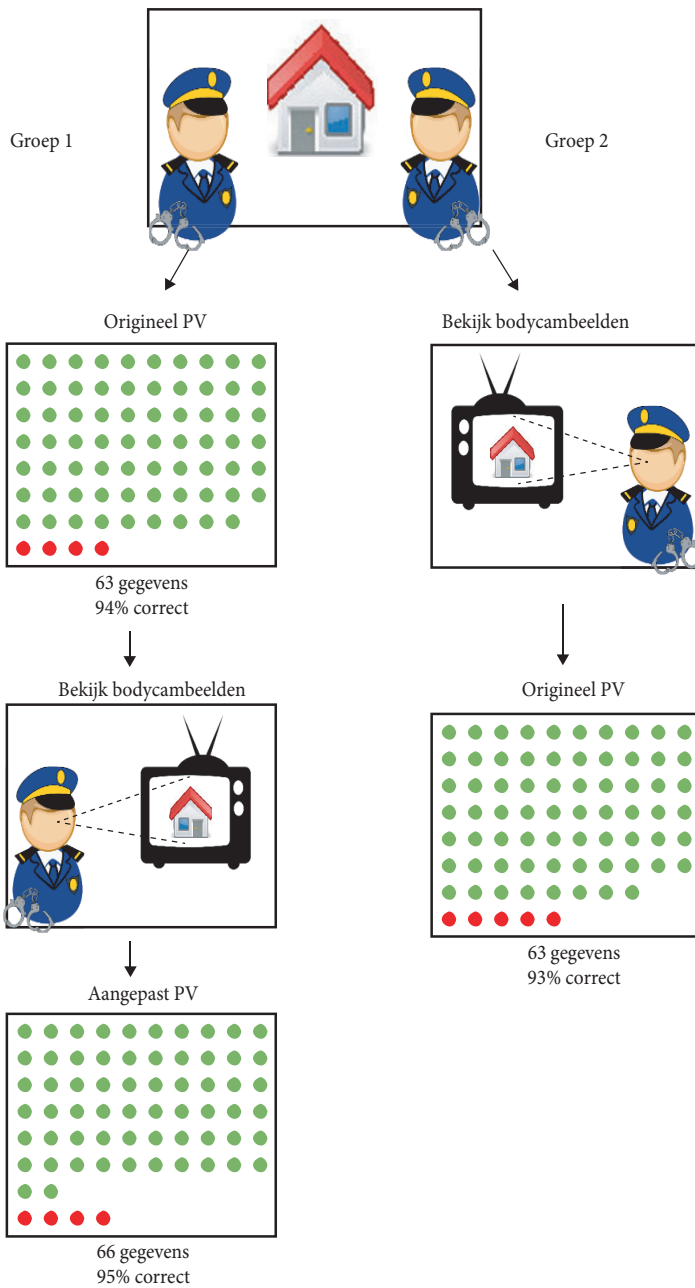
4.1 Kwantitatieve analyse

Gemiddeld over alle deelnemers (ongeacht experimentele groep) bevatten de originele processen-verbaal 63 gegevens, waarvan 94% correct was. Van die gegevens ging 15% over personen, 36% over handelingen van de politie, 30% over handelingen van anderen, 12% over objecten en 7% over de omgeving (zie figuur 4.1).



Figuur 4.1. Gemiddelde verdeling van typen gegevens in het originele proces-verbaal.

De volledigheid en juistheid van de originele en aangepaste processen-verbaal in groep 1 en het originele proces-verbaal in groep 2 is schematisch weergegeven in figuur 4.2.



Figuur 4.2. Schematische weergave van de experimentele vergelijking. Groene cirkels staan voor juiste gegevens en rode voor onjuiste gegevens in het proces-verbaal (PV).

4.1.1 *Verschillen tussen processen-verbaal van dezelfde agent*

De eerste kwantitatieve vergelijking was tussen de originele en aangepaste processen-verbaal van agenten in groep 1, die eerst het proces-verbaal schreven en pas daarna de bodycambeelden bekeken en eventueel aanpassingen maakten. Het originele proces-verbaal bevatte gemiddeld ongeveer 63 gegevens en het aangepaste proces-verbaal ongeveer 66 gegevens. Dat verschil van drie extra gegevens was statistisch significant.

Daarnaast was het aangepaste proces-verbaal gemiddeld accurater dan het originele proces-verbaal. Al in het originele proces-verbaal was het merendeel van de gegeven informatie juist (94%), maar dat percentage steeg ook nog significant na aanpassing (naar 95%). Aanpassing na het bekijken van de bodycambeelden kwam dus zowel de volledigheid als de juistheid van het proces-verbaal ten goede.

Om meer inzicht te krijgen in de ontwikkeling van het originele naar het aangepaste proces-verbaal, inspecteerden we welke aanpassingen (toevoegingen, verwijderingen en veranderingen) agenten maakten nadat zij de bodycambeelden hadden bekeken. Daaruit bleek dat sommige agenten hun proces-verbaal helemaal niet aanpasten, terwijl anderen juist veel aanpassingen maakten.⁹ Agenten voegden gemiddeld ongeveer vijf gegevens toe. Bijna alle gegevens die werden toegevoegd, waren correct (95%). Van de toegevoegde gegevens ging 23% over personen, 28% over handelingen van de politie, 42% over handelingen van anderen, 1% over objecten en 6% over de omgeving. Ten opzichte van de verdeling van typen gegevens in het originele proces-verbaal (zie figuur 4.1) werd dus relatief veel toegevoegd over personen en handelingen van anderen en relatief weinig over handelingen van de politie en objecten.

In het aangepaste proces-verbaal werden gemiddeld twee gegevens verwijderd die wel in het origineel hadden gestaan. Het merendeel van de verwijderde gegevens was correct (69%).¹⁰ Van de verwijderde gegevens ging 3% over personen, 34% over handelingen van de politie, 50% over handelingen van anderen, 0% over objecten en 13% over de omgeving. Ten opzichte van de verdeling van typen gegevens in het originele proces-verbaal (zie figuur 4.1) werd dus relatief veel verwijderd over handelingen van anderen en de omgeving en relatief weinig over personen en objecten.

Tot slot veranderden agenten sommige gegevens, hoewel dat veel minder vaak voorkwam (gemiddeld slechts een derde van een gegeven). In totaal werden er 20 gegevens veranderd, waarvan slechts 1 verandering (5%) incorrect was.¹¹ Van de gewijzigde gegevens ging 15% over personen, 30% over handelingen van de politie, 30% over handelingen van anderen, 5% over objecten en 20% over de omgeving. Die verdeling kwam redelijk overeen met de verdeling van typen gegevens in het originele proces-verbaal

9 We vonden geen verschillen in de demografische kenmerken van agenten die veel aanpasten en agenten die weinig tot niets aanpasten.

10 Omdat de juistheid van de gegevens werd gecodeerd met behulp van de overzichtscamera, is het mogelijk dat agenten die gegevens schraptten omdat ze niet te zien waren op de bodycambeelden.

11 Het betrof een verandering in de inhoud van de melding van de meldkamer, waarbij onjuist werd gerelateerd dat in de melding was gesproken over een mishandeling.

(zie figuur 4.1), behalve dat relatief veel werd veranderd over de omgeving en relatief weinig over objecten.

Uit de zelfgerapporteerde schattingen van agenten bleek dat zij significant meer vertrouwen hadden in hun aangepaste proces-verbaal (91%) dan in hun originele proces-verbaal (88%). Die schatting was terecht, want het aangepaste proces-verbaal was ook vollediger en accurater.

4.1.2 *Verschillen tussen agenten*

De tweede kwantitatieve vergelijking was tussen agenten in groep 1, die eerst het proces-verbaal schreven en daarna de bodycambeelden bekeken, en agenten in groep 2, die eerst de bodycambeelden bekeken en daarna het proces-verbaal schreven (zie figuur 4.2). Het proces-verbaal van agenten in groep 2 bevatte gemiddeld ongeveer evenveel gegevens als het originele proces-verbaal van agenten in groep 1, namelijk 63 gegevens. Het bevatte iets minder gegevens dan het aangepaste proces-verbaal in groep 1 (dat 66 gegevens bevatte), maar dat verschil was niet statistisch significant. Het feit dat het ene verschil (tussen originele en aangepaste processen-verbaal in groep 1) wel significant was en het andere verschil (tussen processen-verbaal in groep 2 en aangepaste processen-verbaal in groep 1) niet, vergt enige uitleg over verschillende soorten vergelijkingen (*within-subjects* en *between-subjects*). Wij verwijzen de geïnteresseerde lezer naar de Appendix voor meer uitleg daarover (zie 9.3).

Het proces-verbaal van agenten in groep 2 bevatte relatief iets minder juiste informatie (93%) dan het originele (94%) en aangepaste (95%) proces-verbaal van agenten in groep 1, maar geen van beide verschillen was statistisch significant (zie 9.3). Kortom, het maakte voor de volledigheid en juistheid van het proces-verbaal niet uit of agenten wel of niet de beelden bekeken voordat zij begonnen met schrijven. Mogelijke verklaringen voor het onverwachte uitblijven van verschillen tussen de groepen worden uiteengezet in 6.2.

Uit de zelfgerapporteerde schattingen bleek dat agenten in groep 2 evenveel vertrouwen hadden in hun proces-verbaal als agenten in groep 1 in hun originele proces-verbaal, namelijk dat ongeveer 88% van de gegeven informatie juist was.

4.2 *Kwalitatieve analyse*

4.2.1 *Voorbeelden van aanpassingen*

In aanvulling op de aantallen en percentages in de kwantitatieve analyse, volgen hieronder een aantal concrete voorbeelden van de toevoegingen (tabel 4.1), verwijderingen (tabel 4.2) en veranderingen (tabel 4.3) die werden gemaakt door agenten in groep 1.

Tabel 4.1. Kwalitatieve voorbeelden van toevoegingen voor verschillende typen informatie. Toevoegingen worden dikgedrukt weergegeven.

Origineel	Aangepast	Type
Ik, zag dat JANSSEN er als volgt uitzag: – Man – Blank uiterlijk – Ca 1.75 cm – Normaal postuur – Kort, zwart haar – Spijkerbroek – Grijs trui	Ik, zag dat JANSSEN er als volgt uitzag: – Man – Blank uiterlijk – Ca 1.75 cm – Normaal postuur – Kort, zwart haar – Spijkerbroek – Grijs trui van het merk Northface	Persoon
Ik hoorde dat de buurvrouw letsel had aan haar gezicht.	Ik hoorde dat de buurvrouw letsel had aan haar gezicht. Ik hoorde dat de buurvrouw een dik oog zou hebben.	Persoon
Ik hoorde dat de verbalisant [naam] vertelde dat de buurvrouw heeft gemeld dat ze geslagen zou zijn.	Ik hoorde dat de verbalisant [naam] vertelde dat de buurvrouw heeft gemeld dat ze geslagen zou zijn en dat meerdere personen dit ook hadden gemeld.	Handeling politie
Vervolgens zei [verdachte] dat hij niet mee zou gaan. Hierop hebben verbalisanten [verdachte] aangehouden ter zake mishandeling en geboeid.	Vervolgens zei [verdachte] dat hij niet mee zou gaan. Ik zag dat [verdachte] opstond en enigzins achteruit liep en zijn handen in zijn jaszakken stak. Hierop hebben verbalisanten [verdachte] aangehouden ter zake mishandeling en geboeid.	Handeling anderen
Wij werden binnengelaten en zagen dat het een vierkante kamer was met een stukgeslagen fles op de grond, een volle wijnfles op tafel en een mes bij de bank.	Wij werden binnengelaten en zagen dat het een vierkante kamer was met bank en in het midden van de kamer een eettafel en daaromheen vier stoelen. Ik zag dat er een stukgeslagen fles op de grond, een volle wijnfles op tafel ston en een mes bij de bank lag.	Omgeving

Tabel 4.2. Kwalitatieve voorbeelden van verwijderingen voor verschillende typen informatie. Weggelaten gegevens worden dikgedrukt weergegeven.

Origineel	Aangepast	Type
Ik zag dat de bewoner toch bleef doorlopen in de richting van de honkbalknuppel. Ik zag dat hij deze oppakte. Hierop heb ik de bewoner vastgepakt. Ik zag dat collega [naam] erbij kwam en de bewoner ook vast pakte. Hierna liet hij de knuppel los. Hierop hebben wij hem om 14:16 uur aangehouden ter zake mishandeling.	Ik zag dat de bewoner toch bleef doorlopen in de richting van de honkbalknuppel. Ik zag dat hij deze oppakte. Hierop heb ik de bewoner vastgepakt. Ik zag dat collega [naam] erbij kwam en de bewoner ook vast pakte. Hierna liet hij de knuppel los.	Handeling politie
Mijn collega [naam] vroeg aan de man of wij zijn woning binnen mochten komen. Ik hoorde dat de man zei dat wij binnen mochten komen. Ik hoorde de man zeggen dat hij het raar vond dat wij bij hem aan de deur kwamen.	Mijn collega [naam] vroeg aan de man of wij zijn woning binnen mochten komen. Ik hoorde de man zeggen dat hij het raar vond dat wij bij hem aan de deur kwamen.	Handeling anderen
... verklaarde hij in woorden van gelijke strekking: <ul style="list-style-type: none"> - Dat het klopte dat hij net ruzie had gehad met zijn buurvrouw [naam], - Dat hij net uit de nachtdienst kwam en wilde gaan slapen, - Dat [naam] harde muziek draaide, - Dat hij naar [naam] was gegaan en dat er toen ruzie was, - Dat hij haar heeft geslagen, maar dat hij het zelf wel met [naam] ging oplossen, - Dat dit een volksbuurtje is en dat je dit soort dingen samen oplost, 	... verklaarde hij in het kort en in woorden van gelijke strekking: <ul style="list-style-type: none"> - Dat het klopte dat hij net ruzie had gehad met zijn buurvrouw [naam], - Dat hij net uit de nachtdienst kwam en wilde gaan slapen, - Dat [naam] harde muziek draaide, - Dat hij naar [naam] was gegaan en dat er toen ruzie was, - Dat hij haar heeft geslagen, 	Handeling anderen

Tabel 4.3. Kwalitatieve voorbeelden van veranderingen voor verschillende typen informatie. Veranderde gegevens worden dikgedrukt weergegeven.

Origineel	Aangepast	Type
Ik, verbalisant, zag dat [verdachte] de stok pakte met zijn linkerhand .	Ik, verbalisant, zag dat [verdachte] de stok pakte met zijn rechterhand .	Handeling anderen
Ik hoorde dat [verdachte] vervolgens zei dat het weer de buurvrouw was die geklaagd had. Ik hoorde dat [verdachte] vertelde dat de buurvrouw steeds aanbelde als [verdachte] muziek aan het draaien was. Ik hoorde dat [verdachte] zei dat als hij dan opendeed de buurvrouw weer weg was.	Ik hoorde dat [verdachte] vervolgens zei dat het weer de buurvrouw was die geklaagd had. Ik hoorde dat [verdachte] vertelde dat de buurvrouw altijd luid muziek aan het draaien was. En dat hij er iets van had gezegd.	Handeling anderen
Ik hoorde [collega] vragen of wij binnen mochten komen. Ik hoorde dat [verdachte] hierop het volgende antwoordde: "Ja, kom maar binnen" of woorden van gelijke strekking.	Ik hoorde [collega] vragen of wij binnen mochten komen. Ik zag dat [verdachte] onverschillig reageerde.	Handeling anderen
Ik zag daar achter de woonkamergedeelte met hier een bank en aan de rechterzijkant nog een tsalontafel en bank .	Ik zag daar achter de woonkamergedeelte met hier een bank en aan de rechterzijkant nog een salontafel met enkele stoelen .	Omgeving

4.2.2 Toelichting op aanpassingen

Van alle agenten die deelnamen aan dit experiment, vermeldde slechts drie agenten de aanwezigheid van de bodycam. Twee van hen schreven dat zij een bodycam droegen en dat die aanstond, en één agent beschreef een handeling eerst vanuit zijn eigen beleving en merkte vervolgens op dat hij later op de bodycambeelden had gezien dat het iets anders was gegaan. Die laatste agent zat in groep 2, de groep die eerst de beelden bekeek en pas daarna het proces-verbaal schreef.

Van de 51 agenten in groep 1 die de gelegenheid kregen om hun proces-verbaal aan te passen naar aanleiding van de beelden, maakten 37 agenten aanpassingen. Opvallend genoeg werd bij *geen enkele* aanpassing in het proces-verbaal vermeld dat het een correctie of toevoeging betrof ten opzichte van het originele proces-verbaal. Sommige agenten gaven desgevraagd mondeling toelichting aan de onderzoekers over waarom zij aanpassingen maakten:

1. Agenten zeiden dat zij slechts details hadden aangepast (15 agenten).
2. Agenten zeiden dat zij aanvullingen hadden gedaan (van dingen die zijzelf gemist hadden) om het proces-verbaal compleet te maken (6 agenten).

Bovenstaande redenen suggereren dat de statistisch significante verbetering in de volledigheid en juistheid van het proces-verbaal die uit de kwantitatieve analyse naar voren kwam, voornamelijk bestond uit het toevoegen van nieuwe informatie en het verbeteren van kleine foutjes, en niet zozeer uit het rechtzetten van grove fouten in het proces-verbaal. Daarbij moet echter worden opgemerkt dat het huidige experiment slechts een simpele casus betrof die door de deelnemers waarschijnlijk niet als erg stressvol of dreigend werd ervaren. Verschillende agenten in ons onderzoek merkten dan ook op dat zij waarschijnlijk meer behoefte zouden hebben aan het terugkijken van de beelden in complexe, stressvolle situaties, zoals het volgende citaat illustreert:

‘Bij stressvolle situaties, bijvoorbeeld als je moet schieten, vergeet je meer dan bij dit soort minder stressvolle situaties. Bij schietincidenten zou ik graag achteraf bodycambeelden terugkijken.’

Rechtspsychologisch onderzoek bevestigt die observatie (zie 2.1.2) en uit de praktijk weten we dat bij stressvolle incidenten soms grove fouten terechtkomen in het proces-verbaal (zie 2.1.2). De opmerkingen van sommige deelnemers dat hun aanpassingen in dit experiment slechts details en aanvullingen betroffen, laat dus onverlet dat het bekijken van bodycambeelden in de praktijk tot meer zwaarwegende verbeteringen in het proces-verbaal zou kunnen leiden.

Er werden in de mondelinge toelichting aan onderzoekers ook redenen gegeven om het proces-verbaal juist niet aan te passen:

1. Agenten vonden het niet nodig omdat de beelden overeenkwamen met wat zij zich herinnerden, of althans met de strekking daarvan (11 agenten).
2. Agenten merkten op dat de beelden niet de eigen waarneming zijn (3 agenten).

Die tweede reden kwam ook naar voren in het buitenlandse enquêteonderzoek (Edmonton Police Service, 2015; Makin, 2016). Agenten lijken zich bewust te zijn van het vereiste dat zij het proces-verbaal opmaken op basis van hun eigen herinneringen. Dat principe komt ook naar voren in de volgende citaten uit ons onderzoek:

‘Het verandert niet je waarneming. Als je goed waarneemt en eerlijk bent, hoef je je proces-verbaal niet aan te passen.’

‘Het is niet meer mijn eerste waarneming. Dan zou ik een nieuw proces-verbaal schrijven, expliciet met terugkijken van de beelden. Anders heb je niet naar eer en geweten je proces-verbaal opgemaakt.’

‘Je maakt een proces-verbaal altijd naar eer en geweten. Als ik hem aanpas heb ik hem dus niet naar eer en geweten opgemaakt. Ik blijf achter mijn originele proces-verbaal staan.’

Bovenstaande uitspraken staan haaks op onze bevinding dat geen enkele van de 37 agenten die er wél voor kozen om hun proces-verbaal te wijzigen, bij die aanpassingen vermeldde dat zij waren gebaseerd op de bodycambeelden in plaats van hun eigen waarneming tijdens het incident.

5. Juridische analyse

5.1 De rol van bodycambeelden in de bewijsvoering

Bodycambeelden kunnen op verschillende manieren een bijdrage leveren aan de afdoening van strafzaken. Zo kunnen zij allereerst worden gebruikt bij de beantwoording van de vraag of de verdachte het ten laste gelegde feit heeft begaan. De beelden kunnen belastend zijn en daarmee bijdragen aan de bewezenverklaring. Het is uiteraard ook mogelijk dat de beelden ontlastend zijn voor de verdachte, zodat hij op basis daarvan wordt vrijgesproken of wordt ontslagen van alle rechtsvervolgning. De bodycambeelden kunnen ten tweede relevant zijn voor de beoordeling van de rechtmatigheid van het handelen van de politieagenten. Zo kunnen zij inzicht verschaffen in de vraag of aan bepaalde vormvereisten is voldaan, bijvoorbeeld of de agent conform de Ambtsinstructie¹² een waarschuwing heeft gegeven voordat hij zijn vuurwapen heeft gebruikt. Ten derde kunnen bodycambeelden worden gebruikt om de inhoud van een proces-verbaal te controleren.

Hoewel de beelden zelf geen wettig bewijsmiddel zijn,¹³ kunnen zij – wanneer de strafrechter de beelden heeft bekeken – via de eigen waarneming van de rechter (als bedoeld in art. 340 Wetboek van Strafvordering (hierna: Sv) als belastend bewijsmateriaal worden gebruikt. Daarnaast is het mogelijk dat de inhoud van de beelden wordt beschreven in een proces-verbaal. Ook een ambtsedig proces-verbaal (als bedoeld in art. 344 lid 1 onderdeel 2 Sv) levert een wettig bewijsmiddel op. De beschrijving van de inhoud van de bodycambeelden kan in een apart proces-verbaal worden neergelegd, maar zou ook – bijvoorbeeld ter controle of aanvulling – kunnen worden opgenomen in het proces-verbaal waarin de agent relateert over zijn eigen waarneming van de desbetreffende gebeurtenis (d.w.z. hetgeen de bodycam heeft opgenomen). Opgemerkt zij dat de bodycamdragende agent zelf de beelden kan uitwerken, maar dat dat ook door een andere agent kan worden gedaan die zelf niet aanwezig was bij de desbetreffende gebeurtenis.

12 Art. 10a Ambtsinstructie voor de politie, de Koninklijke marechaussee en andere opsporingsambtenaren.

13 Opgemerkt zij dat art. 4.3.2.2 lid 1 onderdeel e concept-Wetboek van Strafvordering (modernisering Strafvordering) opnamen van beeld of geluid wel als wettig bewijsmiddel erkent. Zie hierover nader De Wilde (2018, par. 5.3).

5.2 Rechtspraakanalyse

Er zijn weinig gepubliceerde uitspraken waarin bodycambeelden een rol blijken te hebben gespeeld.¹⁴ De strafzaken waarin bodycambeelden op de een of andere manier zijn gebruikt in de bewijsvoering, zijn zonder uitzondering zaken waarin het gaat om een verbaal of fysiek conflict tussen burger en politieagent(en). Daarin zijn de beelden bijvoorbeeld door de strafrechter zelf bekeken en voor het bewijs gebruikt.¹⁵ Zo stelt de Rechtbank Rotterdam in een uitspraak over de Hoek van Holland-strandrellen op grond van bodycambeelden vast dat de verdachte zich schuldig heeft gemaakt aan openlijke geweldpleging.¹⁶ Daarop is namelijk onder meer te zien dat de verdachte ‘richting de politieagenten loopt en hen op zeer korte afstand nadert’, hij ‘voorin de groep op zeer korte afstand van een agent staat, terwijl door de agenten “kijk uit” en “naar achteren” wordt geroepen’, hij lachend meeloopt, ‘terwijl die groep leuzen scandeert en de politie bekogelt met voorwerpen’ en hij een ‘voortrekkende rol’ vervult. In een zaak uit 2018, waarin het ging om een bedreiging, heeft de agent – de aangever – zijn bodycam aangezet toen de verdachte tijdens de aanhouding agressief op hem reageerde.¹⁷ De beelden zijn later door een collega van de aangever uitgekeken en uitgewerkt in een proces-verbaal, waarin staat dat op de beelden onder meer te horen is dat de verdachte zegt: ‘Ik knal je knop eraf’ en ‘Ik gooi brandzuur op je gezicht’. In die zaak zijn de beelden dus gebruikt bij de totstandkoming van het proces-verbaal en hebben ze op die manier bijgedragen aan de bewijsvoering.

In andere zaken oordeelt de strafrechter juist (mede) op grond van wat op bodycambeelden te zien is dat de verdachte moet worden vrijgesproken.¹⁸ Zo stelde de Rechtbank Amsterdam onlangs vast dat de beelden niet laten zien dat de verdachte – aan wie wederspanningheid en belediging van een agent ten laste is gelegd – zich recalcitrant heeft gedragen.¹⁹ Dat het proces-verbaal juist wel melding maakte van recalcitrant gedrag van de verdachte en ‘zo sterk afwijkt van hetgeen op de beelden van de bodycam is waar te nemen’, vindt de rechtbank zorgelijk:

14 Zoeken op het woord ‘bodycam’ op rechtspraak.nl levert slechts zestien (strafrechtelijke) treffers op. Deze zijn allemaal verwerkt in dit rapport. Voor de volledigheid zij ook gewezen op de volgende, inhoudelijk irrelevante uitspraken: Rb. Limburg 3 april 2018, ECLI:NL:RBLIM:2018:3090, waarin enkel in het voor het bewijs gebruikte proces-verbaal melding gemaakt van bestaande bodycambeelden. In Rb. Amsterdam 10 augustus 2017, ECLI:NL:RBAMS:2017:6142 wijst de verdediging op de bodycambeelden, maar doet de rechtbank daar verder niets mee. In de art. 12 Sv-beschikking in de zaak van de Hoek van Holland-strandrellen wordt enkel vermeld dat één van de beklaagden een bodycam droeg (Hof Den Haag 20 januari 2012, ECLI:NL:GHSGR:2012:BV1431), net als de medewerker van de arrestantenzorg in Rb. Zeeland-West-Brabant 1 maart 2018, ECLI:NL:RBZWB:2018:1267.

15 Rb. Midden-Nederland 25 oktober 2018, ECLI:NL:RBMNE:2018:5177.

16 Rb. Rotterdam 19 februari 2010, ECLI:NL:RBROT:2010:BL4549. Zie ook Rb. Rotterdam 2 februari 2010, ECLI:NL:RBROT:2010:BL1681 en Rb. Rotterdam 19 maart 2010, ECLI:NL:RBROT:2010:BL8100.

17 Rb. Amsterdam 18 april 2018, ECLI:NL:RBAMS:2018:2570.

18 Zie bijv. Rb. Oost-Brabant 10 maart 2017, ECLI:NL:RBOBR:2017:1304; Rb. Den Haag 14 december 2018, ECLI:NL:RBDHA:2018:14842; Rb. Rotterdam 19 maart 2010, ECLI:NL:RBROT:2010:BL8099.

19 Rb. Amsterdam 4 oktober 2019, ECLI:NL:RBAMS:2019:7510.

‘Het op ambtseer of ambtsbelofte opgemaakte proces-verbaal neemt in het strafproces een belangrijke rol in als het gaat om de waarheidsvinding, zodat daaraan zeer hoge eisen moeten worden gesteld.’²⁰

Ook in een Rotterdamse zaak, waarin het wederom ging om wederspanning, hekelt de rechtbank een gebrekkige verslaglegging, nu de agent ter terechtzitting als getuige verklaarde over toegepast geweld, maar van dat geweld in geen enkel proces-verbaal melding was gemaakt.²¹ De verdachte had aangegeven dat zijn versie van de feitelijke toedracht zou worden ondersteund door bodycambeelden. Omdat de bodycam van de agent ten tijde van de aanhouding niet aan stond, er geen beelden beschikbaar waren en dus niet is vast te stellen of bij de aanhouding de eisen van proportionaliteit en subsidiariteit in acht zijn genomen, spreekt de rechtbank de verdachte vrij.²²

5.3 Redenen van wetenschap

Art. 153 Sv schrijft voor dat in het proces-verbaal zoveel mogelijk de redenen van wetenschap – dus: de oorspronkelijke bron van de kennis – worden opgegeven. Voor de rechter moet dus inzichtelijk zijn welke bevindingen op de eigen waarneming van een agent van de desbetreffende gebeurtenis zijn gebaseerd en welke op (de eigen waarneming van) de bodycambeelden.

Afgezien van de eerder besproken zaak waarin een collega van de bodycamdrager de beelden heeft bekeken om op basis daarvan een proces-verbaal te schrijven over de vermeende bedreiging,²³ hebben wij geen uitspraken gevonden waaruit blijkt dat bodycambeelden zijn bekeken ten behoeve van het schrijven van een proces-verbaal.²⁴ Uit het Adviesrapport Landelijk Project Bodycams (Politie, 2018a) blijkt evenwel dat de bodycamdragers in de praktijk de beelden vrijwel altijd terug kunnen kijken, en dat zij dat ook niet zelden doen. Zij doen dat regelmatig zelfs voorafgaand aan of tijdens het schrijven van het proces-verbaal, hetgeen in strijd is met het Inzetkader Bodycams bij operationeel gebruik (Politie, 2018b).²⁵ Dit roept dan ook de vraag op of en hoe dat bij het opstellen van processen-verbaal thans wordt verwerkt. Komt het voor dat bodycambeelden zijn bekeken en worden gebruikt bij het schrijven van een proces-verbaal, terwijl daar niets over wordt opgeschreven? En zo ja, hoe vaak? Vanuit juridisch oog-

20 Rb. Amsterdam 4 oktober 2019, ECLI:NL:RBAMS:2019:7510, r.o. 3.3.1.

21 Rb. Rotterdam 4 juli 2017, ECLI:NL:RBROT:2017:5730.

22 Rb. Rotterdam 4 juli 2017, ECLI:NL:RBROT:2017:5730, r.o. 4.1.4. In een uitspraak uit 2016 stelt de rechtbank dat het feit dat de bodycambeelden niet op een cd zijn gebrand of anderszins nog ter beschikking zijn, een onherstelbaar vormverzuim in de zin van art. 359a Sv oplevert. Tot een rechtsgevolg, anders dan de enkele constatering daarvan, hoeft dat evenwel niet te leiden. De rechtbank overweegt ‘dat niet is onderbouwd op welke wijze de verdediging door dit vormverzuim in zijn belangen is geschaad. Immers, de feitelijke gang van zaken bij de controle is gerelateerd in een proces-verbaal. Door de verdediging is niet betoogd dat deze feitelijke weergave onjuist zou zijn, zodat niet valt in te zien waarover de camerabeelden uitsluitend zouden moeten geven.’ Zie Rb. Den Haag 22 maart 2016, ECLI:NL:RBDHA:2016:2941.

23 Rb. Amsterdam 18 april 2018, ECLI:NL:RBAMS:2018:2570.

24 Zie 6.3 voor een nadere bespreking.

25 En eveneens met het Voorlopig Inzetkader dat destijds van kracht was.

punt zou het zeer problematisch zijn als het proces-verbaal daarover geen duidelijkheid verschaft. Voor de rechter dient immers duidelijk te zijn wat de agent zelf tijdens de desbetreffende gebeurtenis heeft waargenomen, en welke informatie hij heeft verkregen door het bekijken van de bodycambeelden.

5.4 Inconsistenties

Bodycambeelden zijn een bron van extra, potentieel zeer nuttige, informatie, en kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan een zorgvuldige rechterlijke beslissing. Ze kunnen de rechter dus helpen, maar maken zijn werk tegelijkertijd ook niet altijd eenvoudiger. Zo zal voor hem niet altijd op voorhand duidelijk zijn hoe hij inconsistenties tussen de waarneming van de agent tijdens de desbetreffende gebeurtenis, zoals neergelegd in een proces-verbaal, en zijn eigen waarneming van de bodycambeelden moet waarderen.

Als de rechter tot de conclusie komt dat het proces-verbaal op essentiële onderdelen afwijkt van de bodycambeelden, zoals ook het geval was in de eerder besproken zaak van de Rechtbank Amsterdam over de al dan niet recalcitrante verdachte, is goed denkbaar dat dit, net als in die zaak, vergaande gevolgen heeft. Dergelijke inconsistenties kunnen ertoe leiden dat de rechter het proces-verbaal niet meer gebruikt en zich in plaats daarvan baseert op zijn eigen waarneming van de bodycambeelden, met bijvoorbeeld vrijspraak tot gevolg (als het gaat om voor de verdachte ontlastende beelden). Inconsistenties zouden er eveneens toe kunnen leiden dat de rechter concludeert dat sprake is van een vormverzuim als bedoeld in art. 359a Sv en er om die reden rechtsgevolgen aan verbindt.²⁶ Ook minder essentiële discrepanties kunnen twijfel zaaien over de juistheid van de rest van het proces-verbaal, zeker als het op onderdelen niet aan de hand van beelden te controleren valt.

Opgemerkt zij, dat de constatering, dat het proces-verbaal afwijkt van hetgeen op de beelden te zien is, niet direct tot de conclusie hoeft te leiden dat agenten opzettelijk onjuist hebben gerelateerd.²⁷ Dat blijkt bijvoorbeeld uit een recente zaak, waarin drie Haagse agenten werden vervolgd ter zake van meened en valsheid in geschrifte. De rechtbank heeft op basis van camera- en bodycambeelden onderzocht wat precies de feitelijke toedracht van de met geweld gepaard gaande aanhouding was en of het mogelijk is dat de processen-verbaal te goeder trouw onjuist zijn opgemaakt. Uit een rechtspsychologisch deskundigenrapport van Vredevelde bleek dat 'discrepanties tussen de werkelijkheid en de waarneming en/of herinnering van de verdachte [...] onder meer [kunnen] worden verklaard in het licht van verwachtingseffecten, aandachtsvernauwing en verdeling van de aandacht op het desbetreffende moment'.²⁸ Hoewel het op het eerste gezicht om ernstige discrepanties tussen proces-verbaal en beelden leek te

26 Zie voor een uitgebreide bespreking De Graaf en Kesteloo (2016).

27 Rb. Den Haag 27 september 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:10068.

28 Rb. Den Haag 27 september 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:10068, r.o. 3.4.1.

gaan, concludeert de rechtbank dat met voornoemde factoren rekening moet worden gehouden en spreekt zij de agenten om die reden vrij.²⁹

29 Opgemerkt zij wel dat mensen tot op bepaalde hoogte geneigd zijn om zich te baseren op informatie uit processen-verbaal, zelfs als die informatie inconsistent lijkt met een ogenschijnlijk meer objectieve bron (body-cambeelden). Uit het onderzoek van Jones, Crozier en Strange (2017) blijkt dat het bekijken van de beelden het effect van zogenaamde 'misinformatie' in het proces-verbaal wel kon verminderen, maar niet elimineren.

6. Discussie en conclusies

Binnen de politiepraktijk wordt het steeds gebruikelijker om bodycams te gebruiken. Het onderhavige onderzoek biedt inzicht in de gevolgen van de inzet van bodycams voor de waarheidsvinding en bewijsvoering in strafzaken.

6.1 Antwoorden op onderzoeksvragen

Uit bovenstaande kwantitatieve, kwalitatieve en juridische analyse komen duidelijke antwoorden op de twee onderzoeksvragen naar voren.

1. Wat is de invloed van het bekijken van de beelden van een bodycam op de volledigheid en juistheid van het proces-verbaal van bevindingen?

Uit de resultaten bleek dat de processen-verbaal die waren aangepast na het bekijken van de bodycambeelden, statistisch significant meer informatie bevatten en accurater waren dan de processen-verbaal die waren opgesteld voor het bekijken van de beelden. Er werden geen statistisch significante verschillen gevonden tussen de groep die eerst het proces-verbaal schreef en pas daarna de beelden bekeek, en de groep die eerst de beelden bekeek en pas daarna schreef. Mogelijke verklaringen voor beide bevindingen komen hieronder nog aan bod (zie 6.2).

2. Welke rol kunnen bodycambeelden spelen in de bewijsvoering in strafzaken?

Bodycambeelden kunnen op verschillende manieren een bijdrage leveren aan de afdoening van strafzaken, al wordt daar – zo blijkt uit een rechtspraakanalyse – vooralsnog weinig gebruik van gemaakt. Zij kunnen worden gebruikt bij de beantwoording van de vraag of de verdachte het ten laste gelegde feit heeft begaan, bij de beoordeling van de rechtmatigheid van het handelen van politieagenten en bij het controleren van de inhoud van een proces-verbaal. Omdat art. 153 Sv voorschrijft dat in het proces-verbaal zoveel mogelijk de redenen van wetenschap worden opgegeven, dienen eventuele aanpassingen in het proces-verbaal na het bekijken van bodycambeelden expliciet te worden vermeld.

6.2 Mogelijke verklaringen

De bevinding dat het aanpassen van het proces-verbaal naar aanleiding van de bodycambeelden leidde tot significant meer informatie waarvan ook nog een groter percentage juist was, is in lijn met onze hypothese. Door het vastleggen van de eigen herinne-

ringen alvorens de beelden te bekijken, kunnen de negatieve gevolgen van bronverwarring en *retrieval-induced forgetting* worden vermeden (zie 2.3.1). De informatie die de agent wel heeft onthouden maar die niet op de beelden te zien is, was immers al vastgelegd in het originele proces-verbaal. Daardoor kan de mogelijkheid om informatie toe te voegen met behulp van de beelden optimaal worden benut, zonder dat er tegelijkertijd informatie wordt weggelaten. Bovendien kunnen fouten in het originele proces-verbaal met behulp van de beelden worden verbeterd. De bevinding dat agenten significant zekerder waren van de informatie in hun aangepaste proces-verbaal, wijst erop dat zij zich ervan bewust waren dat ze na het bekijken van de beelden aanvullingen en correcties hadden gedaan die de kwaliteit van het proces-verbaal hadden verbeterd.

We hadden verwacht dat het verschil zou maken of agenten voorafgaand aan het opstellen van het proces-verbaal al dan niet de bodycambeelden hadden bekeken, maar voor die verwachting vonden we weinig steun. Er waren nauwelijks verschillen in de volledigheid en juistheid van het proces-verbaal tussen agenten die eerst de beelden hadden bekeken en agenten die dat niet of pas later hadden gedaan, en geen van de verschillen tussen groepen was statistisch significant (zie ook 9.3). Achteraf kunnen we minstens twee verklaringen bedenken voor dat opvallende gebrek aan verschillen.

De eerste mogelijke verklaring is methodologisch van aard: het uitblijven van verschillen zou te wijten kunnen zijn aan het korte tijdsbestek in het huidige experiment tussen het incident en het schrijven van het proces-verbaal. Agenten namen deel aan de training en schreven vrijwel meteen daarna het proces-verbaal. Als er meer tijd tussen had gezeten, zoals wanneer agenten hun proces-verbaal schrijven aan het eind van de werkdag of zelfs een aantal dagen later, dan waren de beelden wellicht behulpzamer geweest als geheugensteun. In het licht van het korte tijdsbestek is het echter wel interessant om op te merken dat agenten in groep 1 desalniettemin in staat waren om hun proces-verbaal significant te verbeteren (zowel in volledigheid als in juistheid). Dat laat zien dat het maken van aanpassingen na het bekijken van de beelden zinvol is zelfs als de agenten hun proces-verbaal vrijwel onmiddellijk na het incident hebben opgesteld.

Een tweede mogelijke verklaring kan worden gevonden in twee rechtspsychologische effecten die elkaar opheffen: de invloed van *retrieval cues* enerzijds en *retrieval-induced forgetting* anderzijds. Voordat we het experiment uitvoerden, anticipeerden we al dat het bekijken van bodycambeelden vóór het schrijven van het proces-verbaal zou kunnen leiden tot vollediger processen-verbaal, maar ook tot minder volledige processen-verbaal (zie 2.3.4). Enerzijds ligt het in de lijn der verwachting dat agenten op de beelden dingen zien die hen tijdens het incident niet waren opgevallen, die zij even waren vergeten, of die hen helpen herinneren aan nieuwe informatie. Die informatie kunnen zij vervolgens toevoegen aan het proces-verbaal. Anderzijds zou het bekijken van de beelden tot gevolg kunnen hebben dat agenten – bewust dan wel onbewust – informatie weglaten die niet op de beelden te zien is. Als die tegengestelde effecten *allebei* optreden, zou de gelijktijdige toename (dankzij *retrieval cues*) en afname (als gevolg van *retrieval-induced forgetting*) in de volledigheid van het proces-verbaal kunnen verklaren waarom we geen verschillen vonden tussen de twee groepen.

6.3 Bodycambeelden als bron van informatie

Bodycambeelden bieden de mogelijkheid om de inhoud van een proces-verbaal te toetsen. Daarbij moet de kanttekening worden geplaatst dat bodycambeelden weliswaar een potentiële bron van informatie zijn, maar dat zij niet altijd een duidelijke, volledige of objectieve weergave zijn van het gebeurde (zie 2.1). Het is van belang dat de rechter en de procespartijen in het achterhoofd houden dat, hoewel bodycambeelden een objectief beeld lijken te geven, zij voor meer dan één uitleg vatbaar kunnen zijn.

Onze analyse van de typen gegevens die werden aangepast, suggereert dat het bekijken van de bodycambeelden vooral de aandacht richt op ontbrekende en foutieve informatie over het uiterlijk en de gedragingen van de verdachte. Er werd juist relatief weinig aangepast over handelingen van de agenten. Dat patroon zou kunnen worden verklaard door de richting waarin de bodycam filmt. De agent die de bodycam draagt richt zich in de regel op de verdachte, waardoor de verdachte vaak centraal in beeld is. De handelingen van de agent die de bodycam draagt zijn vaak niet tot nauwelijks te zien op de beelden en de handelingen van zijn collega slechts deels, omdat de collega zich vaak naast of achter de agent bevindt. De bodycambeelden kunnen dan slechts informatie geven over wat er wordt gezegd en over de handelingen van de collega op momenten waarop hij wel in beeld is. De beelden zijn dus wellicht een betere bron van informatie over het uiterlijk en de handelingen van de verdachte dan over de handelingen van de politieagenten.

Als een agent bodycambeelden heeft gebruikt bij de totstandkoming van een proces-verbaal, dient hij voor de rechter te verduidelijken wat de oorspronkelijke bron is van de daarin opgenomen informatie. Concreet betekent dit dat agenten moeten aangeven op welke punten zij hun proces-verbaal eventueel hebben gewijzigd. Uit de kwalitatieve analyse van het onderhavige onderzoek blijkt evenwel dat agenten bij geen enkele aanpassing in het proces-verbaal vermeldde dat het een correctie of aanvulling betrof. Nu hadden agenten in dit experiment ook niet de opdracht gekregen om dat erbij te vermelden of leek het hen – gezien de context van het experiment – niet nodig, maar desalniettemin vonden wij het verrassend dat geen enkele agent uit zichzelf de bron van de gewijzigde informatie vermeldde. Het proces-verbaal dient immers een weergave te zijn van de eigen waarnemingen van de verbalisant en hij dient daarbij zoveel mogelijk zijn redenen van wetenschap op te geven. De citaten van agenten in het onderhavige onderzoek (zie 4.2.2) wijzen erop dat in ieder geval een deel van de agenten zich bewust is van die vereisten.

Een aanverwante kwestie betreft het opfrissen van het geheugen ten behoeve van het afleggen van een verklaring tijdens het onderzoek ter terechtzitting. Zo kan het voorkomen dat de strafrechter vragen heeft voor een agent over zijn politieoptreden waarover het opgemaakte proces-verbaal geen duidelijkheid verschaft. Omdat het doorgegaan enige tijd duurt voordat de strafzaak inhoudelijk wordt behandeld, is het goed voorstelbaar dat een agent zijn geheugen wil opfrissen. De agent zou in voorbereiding op zijn getuigenis het proces-verbaal kunnen doornemen of de bodycambeelden kun-

nen bekijken (zie bijvoorbeeld Rowe, Pearson & Turner, 2017). Vanuit rechtspsychologisch perspectief kunnen die twee manieren echter niet op één lijn met elkaar worden gesteld. Zo wijzen Peters en Eure (2015) erop dat notities van een agent zijn eigen herinnering reflecteren en derhalve geen informatie bevatten die de agent niet had op het moment van het incident (mits hij geen externe bronnen raadpleegde voordat hij die notities schreef). Bodycambeelden kunnen daarentegen ook aspecten van een incident vastleggen die de agent niet of anders heeft waargenomen. Bereidt een agent zich dus met behulp van bodycambeelden voor op het onderzoek ter terechtzitting, dan bestaat het risico op bronverwarring (zie 2.3.1). Het is bijvoorbeeld mogelijk dat daardoor zijn relaas over zijn inschatting van de situatie en de beweegredenen voor zijn handelen worden gekleurd. Een dergelijke voorbereiding doet de – juridisch relevante – vraag rijzen in hoeverre de agent verklaart uit de eigen waarneming tijdens het desbetreffende incident.

Niet alleen een agent, maar ook de rechter kan de bodycambeelden van een incident bekijken. Daarvoor moet de rechter vanzelfsprekend wel op de hoogte zijn van het bestaan van de bodycambeelden. Uit de kwalitatieve analyse (zie 4.2.2) bleek evenwel dat van alle agenten die deelnamen aan dit experiment slechts drie agenten de aanwezigheid van de bodycam vermeldden in hun proces-verbaal. Dat bodycambeelden beschikbaar zijn, werd dus nauwelijks vermeld. Wij weten niet of agenten dat niet deden omdat zij dat gezien de opzet van dit onderzoek overbodig vonden, of dat agenten ook in de dagelijkse opsporingspraktijk daar geen aantekening van maken. Hoe het ook zij: als de rechter niet weet dat er bodycambeelden zijn gemaakt, kan hij het proces-verbaal ook niet aan de hand daarvan controleren. Daarom achten wij het van belang dat er in een proces-verbaal *altijd* melding wordt gemaakt van het bestaan van beelden van bodycams (gedragen door de verbalisant zelf of zijn collega's).³⁰

6.4 Praktische uitdagingen van het onderzoek

Voor het huidige onderzoek voerden we een experiment uit met een groot aantal deelnemers werkzaam bij de politie, die deelnamen aan een realistische casus. De uitvoering van dit experiment had nogal wat voeten in de aarde. Het organiseren van trainingslocaties die bereid waren en de capaciteit hadden om het experiment in te passen in hun training, duurde zo lang dat we de looptijd van het onderzoek moesten verlengen van één jaar naar twee jaar. Uiteindelijk vonden we na lang zoeken en via vele verschillende contactpersonen twee locaties die ons onderzoek wilden faciliteren. Wij zijn hen zeer dankbaar voor hun gastvrijheid en bereidheid om concessies te maken in hun trainingsprogramma en IBT-docenten beschikbaar te stellen. Een aanbeveling voor toekomstig onderzoek gefinancierd door Politie en Wetenschap zou zijn om al voordat het onderzoek van start gaat, de onderzoekers te verbinden aan de juiste con-

30 Dat ligt ook in lijn met het uitgangspunt in het Inzetkader dat – weliswaar met het oog op een beoordeling van de rechtmatigheid van de inzet van de bodycams – een behoorlijke verslaglegging dient plaats te vinden (zie punt 2.2.7 van het Inzetkader).

tactpersoon binnen de politie die verantwoordelijk is voor het mogelijk maken van het betreffende onderzoek, zodat de uitvoering van het onderzoek zo soepel mogelijk kan verlopen.

Het daadwerkelijke experiment vond plaats verspreid over elf dagen met de hulp van ruim honderd politieagenten die bereid waren om deel te nemen, zeven IBT-docenten en collega's die de verdachte speelden, twee IBT-docenten die de casus leidden en twee onderzoeksassistenten die het experiment in goede banen leidden, het incident op video opnamen en alle documenten verzamelden. Het moge duidelijk zijn dat het uitvoeren van een dergelijk experiment op deze schaal een grote inspanning kost van zowel de onderzoekers als de politieorganisatie. Dat is waarschijnlijk ook een van de belangrijkste redenen dat psychologische experimenten doorgaans worden uitgevoerd met universitaire studenten als deelnemers en video's als onderzoeksmateriaal. Om conclusies te kunnen trekken die aansluiten bij de politiepraktijk, is het echter van cruciaal belang dat meer realistische experimenten zoals deze worden uitgevoerd in de toekomst.

6.5 Beperkingen en aanbevelingen voor verder onderzoek

Empirisch onderzoekers moeten altijd een afweging maken tussen realisme en controleerbaarheid. Voor het huidige experiment kozen wij voor een trainingssituatie die weliswaar realistischer was dan het overgrote merendeel van de experimenten in de wetenschappelijke literatuur, maar toch ook op bepaalde punten niet overeenkwam met de dagelijkse praktijk van politieagenten. Zo kunnen agenten bij het schrijven van hun processen-verbaal normaliter bepaalde details (zoals tijdstippen, NAW-gegevens, informatie uit de melding) opzoeken in het systeem of in hun notitieboekje, terwijl ze in het huidige experiment niet over dergelijke hulpmiddelen beschikten. Ook merkten deelnemers op dat zij doorgaans eerst met hun collega het incident bespreken alvorens het proces-verbaal te schrijven en dat zij het proces-verbaal vaak ook samen met hun collega schrijven (zie daarover ook Vredevelde et al., 2016). Tot slot is, zoals hierboven al opgemerkt, het tijdsbestek tussen het incident en het opstellen van het proces-verbaal doorgaans langer. Omdat we verwachten dat het bekijken van bodycambeelden een grotere invloed heeft op de inhoud van het proces-verbaal als er meer tijd is verstreken sinds het incident, is onze belangrijkste aanbeveling voor toekomstig onderzoek om dat tijdsbestek te vergroten. Om te bepalen hoe groot het tijdsbestek zou moeten zijn, zou eerst oriënterend onderzoek moeten worden gedaan om te bepalen hoe lang het doorgaans duurt voordat agenten hun proces-verbaal van bevindingen schrijven nadat zij een dergelijk incident hebben meegemaakt.

Een tweede aanbeveling voor toekomstig onderzoek is om na te gaan hoe de enkele aanwezigheid van een bodycam tijdens een incident de inhoud van het proces-verbaal beïnvloedt. Het simpele feit *dat* een agent of zijn collega een bodycam draagt tijdens een incident (zelfs als hij de beelden niet bekijkt), kan al beïnvloeden hoe hij vervolgens zijn proces-verbaal schrijft. De wetenschap dat het incident wordt gefilmd, kan ervoor zorgen dat agenten minder geneigd zijn om bepaalde details te onthouden, om-

dat zij ervan uitgaan dat de beelden later toch kunnen worden teruggekeken (Christodoulou et al., 2019; Sparrow et al., 2016). Bovendien kan de aanwezigheid van een bodycam tot gevolg hebben dat de agent zijn bevindingen voorzichtiger formuleert, of zelfs zo weinig mogelijk informatie geeft uit angst om betrappt te worden op een inconsistentie. Zo rapporteert Samaha (2017) over de ervaring van een Amerikaanse agent:

‘Early in his career, his reports contained every detail he could remember. Now, he plays it safe, the second-guessers always lingering in the back of his mind, alongside the worry that a seemingly inconsequential instance of misremembering – the color of the car, the type of fence the suspect threw the drugs over, the alley he cut through during the chase – could irreversibly poison the arrest, undermining the credibility of all his words.’

Het is voor de opsporing en bewijsvoering cruciaal dat het proces-verbaal zoveel mogelijk relevante informatie bevat. Als de invoering van bodycams ervoor zou zorgen dat processen-verbaal minder volledig worden, zou dat een onwenselijke ontwikkeling zijn. Het huidige onderzoek ziet niet op die vraag, omdat alle incidenten werden gefilmd. Toekomstig onderzoek waarin echte processen-verbaal uit de politiepraktijk worden bestudeerd, zou kunnen uitwijzen of incidenten waarbij een bodycam aanwezig was minder volledig worden beschreven in het proces-verbaal dan incidenten waarbij geen bodycam aanwezig was. Daarbij moeten de twee onderzochte groepen (mét en zonder bodycam) worden *gematcht* op belangrijke kenmerken, zoals het type en de ernst van het incident, de ervaring van de verbalisant en of het proces-verbaal gezamenlijk of alleen is opgesteld, zodat alternatieve verklaringen zoveel mogelijk kunnen worden uitgesloten.

Een laatste aanbeveling voor nader onderzoek betreft een praktisch vraagstuk, namelijk, op welke manier de aanpassingen aan de hand van de bodycambeelden het beste in het proces-verbaal kunnen worden verwerkt. Uit opmerkingen van een paar deelnemers aan ons onderzoek bleek dat sommige agenten zich prettiger zouden voelen bij het toevoegen van een bijlage bij het originele proces-verbaal, in plaats van het aanpassen van het originele proces-verbaal (met bijvoorbeeld *track changes*). Uitgebreider onderzoek naar de wensen van politieagenten, maar ook van procespartijen in strafzaken en de rechterlijke macht, zou moeten uitwijzen welke vorm de voorkeur behoeft. Daarbij zullen vanzelfsprekend ook de technische mogelijkheden van politiesystemen in ogenschouw moeten worden genomen.

6.6 Aanbevelingen voor de politiepraktijk

Uit het onderhavige onderzoek komen concrete aanbevelingen voor de politiepraktijk naar voren (zie *kader*): laat agenten eerst hun proces-verbaal schrijven en sta hen vervolgens toe de beelden te bekijken, waarna zij – onder duidelijke vermelding van de gemaakte wijzigingen – het proces-verbaal mogen aanpassen. Daarbij moet duidelijk zijn wat er in eerste instantie in het proces-verbaal is opgeschreven en wat later is ver-

anderd, toegevoegd of verwijderd. Bovendien zou het de rechter en procespartijen helpen als wordt verwezen naar het tijdstip op de beelden dat aanleiding gaf voor de aanpassing. Bij het bepalen van de precieze manier waarop dit in de praktijk wordt uitgevoerd – bijvoorbeeld één document waarin de aanpassingen zijn verwerkt of een bijlage bij het originele proces-verbaal – dient rekening te worden gehouden met de voorkeuren van politie, justitie en de rechterlijke macht, alsmede de technische mogelijkheden van politiesystemen.

Praktische aanbevelingen

1. Eerst proces-verbaal opstellen, daarna beelden bekijken en aanpassen
2. Precies vastleggen wat is veranderd, toegevoegd of verwijderd
3. Indien mogelijk verwijzen naar het bijbehorende tijdstip op de beelden

Bovenstaande aanbevelingen worden gedaan op basis van drie argumenten: empirisch, juridisch en praktisch. Ten eerste laten de resultaten van het experiment zien dat het aanpassen van het originele proces-verbaal na het bekijken van de beelden de volledigheid en juistheid van het proces-verbaal significant verhoogt. Daarbij moet wel worden opgemerkt dat het aangepaste proces-verbaal weliswaar een statistisch significante verbetering was ten opzichte van het originele proces-verbaal, maar geen significante verbetering ten opzichte van het proces-verbaal dat werd opgesteld door agenten die eerst de beelden bekeken en pas daarna schreven (zie 6.2 voor mogelijke verklaringen). Het empirische argument moet daarom in samenhang worden gezien met de juridische en praktische argumenten die hieronder worden besproken.

Ten tweede laat de juridische analyse zien dat het belangrijk is dat de bron van de informatie duidelijk in het proces-verbaal wordt vermeld. Opschrijven uit welke bron de informatie afkomstig is, is alleen mogelijk als de agenten eerst hun eigen herinneringen vastleggen. Als agenten de beelden al hebben gezien voordat zij hun herinneringen vastleggen, zorgt bronverwarring ervoor dat zij niet meer accuraat kunnen rapporteren welke informatie waarvandaan komt (zie ook Grady et al., 2016). Als agenten daarentegen eerst hun eigen herinneringen opschrijven in het proces-verbaal, is de bron daarvan duidelijk en kan eventuele aanvullende informatie duidelijk worden gemarkeerd als afkomstig van de beelden. Daaruit vloeit dan ook de tweede aanbeveling voort: als agenten aanpassingen maken naar aanleiding van de beelden, dienen zij dat voor iedere aanpassing te vermelden in het proces-verbaal. De derde aanbeveling, tot slot, stelt de rechter en de procespartijen in staat om gemakkelijk te controleren wat de aanleiding was voor het aanpassen van het proces-verbaal.

Ten derde sluit de aanbeveling om de beelden te bekijken (nadat de eigen bevindingen zijn vastgelegd) aan bij de veelgehoorde wens van agenten om de beelden van de bodycam te raadplegen bij het schrijven van het proces-verbaal. Dat is belangrijk, omdat de praktijk op dit punt heeft laten zien dat regelgeving die niet ondersteund of begrepen wordt, ook niet goed wordt opgevolgd. Veel agenten rapporteren dat zij bang zijn dat ze in verlegenheid zullen worden gebracht als de informatie in hun proces-verbaal niet

overeenkomt met wat er op de bodycambeelden te zien is (Grady et al., 2016; Koen et al., 2019; Makin, 2016; Miller et al., 2014; White & Fradella, 2018). Die angst lijkt ook niet irreal: we weten namelijk uit onderzoek dat inconsistenties in verklaringen vaak worden gezien als leugenachtig (Vredevelde & Van der Zee, 2017). In de hierboven besproken zaak van de drie Haagse agenten werden de agenten ook vervolgd voor meened en valsheid in geschrifte omdat hun processen-verbaal niet overeenkwamen met wat er op de beelden te zien was (al werden zij door de rechtbank wel vrijgesproken).³¹ Een nieuwe werkwijze waarbij agenten de beelden mogen bekijken voordat zij de definitieve versie van hun proces-verbaal indienen, zou het risico verkleinen dat agenten worden beschuldigd van meened, omdat eventuele verschillen tussen hun originele herinnering en de beelden dan al expliciet kunnen worden beschreven in het definitieve proces-verbaal. Het zou het overigens ook lastiger maken voor agenten om bewust onjuiste informatie op te nemen in het definitieve proces-verbaal, omdat zij na het bekijken van de beelden zich niet meer kunnen beroepen op waarnemings- of geheugenfouten als verklaring voor de onjuistheden. Zo wordt niet alleen het belang van de bescherming van agenten gediend, maar ook het belang van de waarheidsvinding. Wij realiseren ons terdege dat het omwille van capaciteitsoverwegingen wellicht niet mogelijk is om te verplichten dat alle bodycambeelden van ieder incident waarover een proces-verbaal van bevindingen wordt opgemaakt, worden bekeken. Het is wellicht ook niet in alle zaken nodig. Wij achten het echter wel raadzaam om de hierboven geschetste aanbevelingen ten minste te volgen voor incidenten waarbij de politie geweld heeft toegepast. Dat draagt allereerst bij aan de zorgvuldigheid van de strafrechtelijke beslissingen in die zaken, zoals over de rechtmatigheid van de geweldstoepassing, de juistheid van het door de desbetreffende agent opgemaakte proces-verbaal en de strafrechtelijke aansprakelijkheid van de burger dan wel een agent. Ten tweede kan het een intern onderzoek naar het toegepaste geweld vergemakkelijken en wellicht versnellen. Een ander type situatie waarbij het raadzaam is om de aanbevelingen te volgen, is een heterdaadsituatie waarbij een politieagent met bodycam (die aan staat) een verdachte betrapt. Een voorbeeld is dat de agent ziet dat er 'iets' uit een autoraam wordt gegooid, waarna er in de buurt van die locatie drugs wordt gevonden. In die situatie levert een proces-verbaal dat is gecorrigeerd en aangevuld met behulp van de bodycambeelden sterker bewijs op voor de schuld van de verdachte dan een proces-verbaal uitsluitend op basis van een onduidelijke waarneming van een agent.

Tot slot nog het volgende. Als agenten wordt opgelegd om bodycambeelden te bekijken ten behoeve van het schrijven van een proces-verbaal, kan dat tot gevolg hebben dat zij – indien zij daar geen tijd voor (denken te) hebben of er de noodzaak niet van inzien – die regel omzeilen door simpelweg de bodycam niet of minder vaak aan te zetten. Het lijkt ons daarom verstandig dat, zodra wordt beraadslaagd over de gevallen waarin bodycambeelden met het oog op het schrijven van een proces-verbaal moeten worden geraadpleegd, ook wordt nagedacht over regels of beleid om te waarborgen dat die beelden ook bestaan.

31 Rb. Den Haag 27 september 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:10068, r.o. 3.4.1, (zie ook 5.4).

6.7 Conclusie

Tijdens het opsporingsonderzoek worden belangrijke beslissingen genomen op basis van het proces-verbaal, het speelt een belangrijke rol bij het beantwoorden van eventuele vragen over de rechtmatigheid van het politieoptreden, en het kan doorslaggevend zijn bij de berechting van strafzaken. Veel partijen hebben dus baat bij het optimaliseren van de volledigheid en juistheid van processen-verbaal.

De resultaten van het huidige onderzoek geven reden om het Inzetkader Bodycams bij operationeel gebruik (Politie, 2018b) te herzien. Een dwingende formulering en heldere communicatie naar politieagenten lijkt ons daarbij aan te bevelen, gezien de eerdergenoemde praktijk waarvan het Adviesrapport Landelijk Project Bodycams melding maakt. Waar het huidige Inzetkader als uitgangspunt heeft dat agenten de bodycam-beelden in principe niet dienen te bekijken voordat zij hun proces-verbaal hebben afgerond, wijzen onze resultaten erop dat agenten zouden moeten worden aangemoedigd om, na het vastleggen van hun herinneringen in een initieel proces-verbaal, de beelden juist wel te bekijken. Op basis daarvan kunnen zij fouten in de eerste versie van hun proces-verbaal corrigeren en nieuwe informatie toevoegen. Een dergelijke werkwijze komt zowel de waarheidsvinding als de bewijsvoering in strafzaken ten goede.

7. Over de auteurs

Dr. Annelies Vredeveltdt is Associate Professor aan de afdeling Strafrecht en Criminologie van de Vrije Universiteit Amsterdam. Zij studeerde in 2007 summa cum laude af in de sociale wetenschappen aan het University College Utrecht, en ontving de University College Alumni Association Award voor sociale betrokkenheid en academische excellentie. Vervolgens behaalde zij in 2008 aan de Universiteit Maastricht haar masterdiploma in de rechtspsychologie, waar zij de Top 3%-award ontving. Zij promoveerde in 2011 aan de Universiteit van York in Engeland op een onderzoek naar het verbeteren van het geheugen van ooggetuigen. Tijdens haar promotietraject ontving ze een Fulbright Visiting Scholarship voor drie maanden onderzoek aan het John Jay College of Criminal Justice in New York. Voor haar proefschrift ontving zij zowel de Amerikaanse Psychology-Law Society Award (eerste plaats) als de Britse Social Psychology Section Award. Aansluitend werkte ze twee jaar als postdoctoraal onderzoeker aan de Universiteit van Kaapstad in Zuid-Afrika, waar zij een veldonderzoek uitvoerde in samenwerking met de Zuid-Afrikaanse politie. Voor dat onderzoek ontving zij een subsidie van ruim \$100.000 van de Amerikaanse FBI. Aan de VU onderzoekt ze de gevolgen van overleg tussen getuigen en interculturele getuigenverklaringen. Zij heeft in opdracht van Politie en Wetenschap al eerder experimenteel onderzoek uitgevoerd naar de inhoud van processen-verbaal, waarin gebruik werd gemaakt van een soortgelijke onderzoeksmethode (Vredeveltdt et al., 2016).

Mr. Linda Kesteloo is docent/onderzoeker aan de afdeling Strafrecht en Criminologie van de Vrije Universiteit Amsterdam. Zij heeft in 2008 haar Bachelor Rechtsgeleerdheid cum laude afgerond. Gedurende haar Master Rechtsgeleerdheid heeft zij een half jaar in Berkeley aan de University of California in de Verenigde Staten gestudeerd. In 2011 is zij cum laude afgestudeerd in de Rechtsgeleerdheid op een onderzoek over de voorbereiding van getuigenverklaringen en het karakter van het (inter)nationale strafproces. Sinds 2011 werkt zij bij de afdeling Strafrecht en Criminologie van de Vrije Universiteit. Haar promotieonderzoek, waarvoor zij in 2013 de NWO-beurs 'Onderzoekstalent' ontving, is gericht op juridische waarborgen voor betrouwbare getuigenverklaringen. In 2016 heeft zij, samen met Vredeveltdt en Van Koppen, voor Politie en Wetenschap onderzoek verricht naar de inhoud van processen-verbaal (Vredeveltdt et al., 2016).

Alieke Hildebrandt is docent aan de afdeling Strafrecht en Criminologie van de Vrije Universiteit Amsterdam. Zij volgde aan diezelfde universiteit de Bachelor Criminologie. In 2017 heeft zij aan de Universiteit Maastricht de Master rechtspsychologie cum laude afgerond.

8. Literatuur

Anderson, M. C., Bjork, R. A., & Bjork, E. L. (1994). Remembering can cause forgetting: Retrieval dynamics in long-term memory. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 20, p. 1063-1087. doi:10.1037/0278-7393.20.5.1063.

Boivin, R., Gendron, A., Faubert, C., & Poulin, B. (2017). The body-worn camera perspective bias. *Journal of Experimental Criminology*, 13, p. 125-142. doi:10.1007/s11292-016-9270-2.

Christianson, S. A. (1992). Emotional stress and eyewitness memory: A critical review. *Psychological Bulletin*, 112, p. 284-309. doi:10.1037/0033-2909.112.2.284.

Christodoulou, C., Paterson, H., & Kemp, R. (2019). Body-worn cameras: Evidence-base and implications. *Current Issues in Criminal Justice*, 31, p. 513-524. doi:10.1080/10345329.2019.1639590.

Craik, F. I. M., Govoni, R., Naveh-Benjamin, M., & Anderson, N. D. (1996). The effects of divided attention on encoding and retrieval processes in human memory. *Journal of Experimental Psychology: General*, 125, p. 159-180. doi:10.1037/0096-3445.125.2.159.

Cubitt, T. I. C., Lesic, R., Myers, G. L., & Corry, R. (2017). Body-worn video: A systematic review of literature. *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, 50, p. 379-396. doi:10.1177%2F0004865816638909.

Culhane, S. E., Boman, J. H., & Schweitzer, K. (2016). Public perceptions of the justifiability of police shootings: The role of body cameras in a pre- and post-Ferguson experiment. *Police Quarterly*, 19, p. 251-274. doi:10.1177/1098611116651403.

Dawes, D., Heegaard, W., Brave, M., Peatow, G., Weston, B., & Ho, J. (2015). Body-worn cameras improve law enforcement officer report writing accuracy. *Journal of Law Enforcement*, 4.

De Graaf, F. C. W., & Kesteloo, L. (2016). Welke mogelijkheden bestaan er om op grond van artikel 359a Sv rechtsgevolgen te verbinden aan fouten in het strafdossier? *Delikt en Delinkwent*, 21, p. 254-270.

De Wilde, B. (2018). De bewijsregeling in het concept-Wetboek van Strafvordering. *Platform Modernisering Strafvordering*, 14. doi:10.5553/PMSV/258950952018001014001.

Deffenbacher, K. A., Bornstein, B. H., Penrod, S. D., & McGorty, E. K. (2004). A meta-analytic review of the effects of high stress on eyewitness memory. *Law and Human Behavior*, 28, p. 687-706. doi:10.1007/s10979-004-0565-x.

Easterbrook, J. A. (1959). The effect of emotion on cue utilization and the organization of behavior. *Psychological Review*, 66, p. 183-201.

Edmonton Police Service. (2015). *Body worn video: Considering the evidence: Final report of the Edmonton police service body worn video pilot project*. Verkregen van bwvsg.com/wp-content/uploads/2015/06/Edmonton-Police-BWV-Final-Report.pdf.

Fawcett, J. M., Peace, K. A., & Greve, A. (2016). Looking down the barrel of a gun: What do we know about the weapon focus effect? *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 5, p. 257-263. doi:10.1016/j.jarmac.2016.07.005.

Flight, S. (2017). *De mogelijke meerwaarde van bodycams voor politiewerk*. Apeldoorn: Programma Politie & Wetenschap.

Flight, S. (2019). *Focus. Evaluatie pilot bodycams Politie Eenheid Amsterdam 2017-2018*. Den Haag, Amsterdam: Politie & Wetenschap; Sander Flight Onderzoek & Advies.

Gabbert, F., Memon, A., & Allan, K. (2003). Memory conformity: Can eyewitnesses influence each other's memories for an event? *Applied Cognitive Psychology*, 17, p. 533-543. doi:10.1002/acp.885.

Gaub, J. E., Choate, D. E., Todak, N., Katz, C. M., & White, M. D. (2016). Officer perceptions of body-worn cameras before and after deployment: A study of three departments. *Police Quarterly*, 19, p. 275-302. doi:10.1177/1098611116653398.

Gaub, J. E., Todak, N., & White, M. D. (2018). One size doesn't fit all: The deployment of police body-worn cameras to specialty units. *International Criminal Justice Review*, 1057567718789237. doi:10.1177/1057567718789237.

Goodwin, C. (1994). Professional vision. *American Anthropologist*, 96, p. 606-633. Verkregen van www.jstor.org/stable/682303.

Grady, R. H., Butler, B. J., & Loftus, E. F. (2016). What should happen after an officer-involved shooting? Memory concerns in police reporting procedures. *Journal of*

Applied Research in Memory and Cognition, 5, p. 246-251. doi:10.1016/j.jarmac.2016.07.002.

Gramagila, J. A., & Phillips, S. W. (2018). Police officers' perceptions of body-worn cameras in Buffalo and Rochester. *American Journal of Criminal Justice*, 43, p. 313-328. doi:10.1007/s12103-017-9403-9.

Greenberg, M. S., Westcott, D. R., & Bailey, S. E. (1998). When believing is seeing: The effect of scripts on eyewitness memory. *Law and Human Behavior*, 22, p. 685-694. doi:10.1023/A:1025758807624.

Ho, J. D., Dawes, D. M., McKay, E. M., Taliercio, J. J., White, S. D., Woodbury, B. J., Miner, J. R. (2017). Effect of body-worn cameras on EMS documentation accuracy: A pilot study. *Prehospital Emergency Care*, 21, p. 263-271. doi:10.1080/10903127.2016.1218984.

Huisman, M., Pranger, J., & Steenwinkel, P. (2007). *Geef mij de feiten: Schrijfadvisen voor een effectief proces-verbaal*. Deventer: Kluwer.

Jasanoff, S. (1998). The eye of everyman: Witnessing DNA in the Simpson trial. *Social Studies of Science*, 28, p. 713-740.

Jennings, W. G., Lynch, M. D., & Fridell, L. A. (2015). Evaluating the impact of police officer body-worn cameras (BWCs) on response-to-resistance and serious external complaints: Evidence from the Orlando police department (OPD) experience utilizing a randomized controlled experiment. *Journal of Criminal Justice*, 43, p. 480-486. doi:10.1016/j.jcrimjus.2015.10.003.

Johnson, M. K., Hashtroudi, S., & Lindsay, D. S. (1993). Source monitoring. *Psychological Bulletin*, 114, p. 3-28. doi:10.1037/0033-2909.114.1.3.

Jones, K. A., Crozier, W. E., & Strange, D. (2017). Believing is seeing: Biased viewing of body-worn camera footage. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 6, p. 460-474. doi:10.1016/j.jarmac.2017.07.007.

Jones, K. A., Crozier, W. E., & Strange, D. (2018). Objectivity is a myth for you but not for me or police: A bias blind spot for viewing and remembering criminal events. *Psychology, Public Policy, and Law*, 24, p. 259-270. doi:10.1037/law0000168.

Kahan, D. M., Hoffman, D. A., & Braman, D. (2009). Whose eyes are you going to believe? Scott v. Harris and the perils of cognitive illiberalism. *Harvard Law Review*, 122, 837-906. Verkregen van http://harvardlawreview.org/wp-content/uploads/2009/04/kahan_hoffman_braman.pdf.

- Katz, C. M., Choate, D. E., Ready, J. R., & Nuño, M. S. (2014). *Evaluating the impact of officer worn body cameras in the Phoenix police department*. Phoenix, AZ: Center for Violence Prevention & Community Safety, Arizona State University.
- Koen, M. C., Willis, J. J., & Mastrofski, S. D. (2019). The effects of body-worn cameras on police organisation and practice: A theory-based analysis. *Policing and Society*, 29, p. 968-984. doi:10.1080/10439463.2018.1467907.
- Laming, E. (2019). Police use of body worn cameras. *Police Practice and Research*, 20, p. 201-216. doi:10.1080/15614263.2018.1558586.
- Loftus, G. R., & Masson, M. E. J. (1994). Using confidence intervals in within-subject designs. *Psychonomic Bulletin & Review*, 1, p. 476-490. doi:10.3758/bf03210951.
- Lum, C., Koper, C. S., Merola, L. M., Scherer, A., & Reieux, A. (2015). *Existing and ongoing body worn camera research: Knowledge gaps and opportunities*. Fairfax, VA: Center for Evidence-Based Crime Policy, George Mason University.
- Lum, C., Stoltz, M., Koper, C. S., & Scherer, J. A. (2019). Research on body-worn cameras. *Criminology & Public Policy*, 18, p. 93-118. doi:10.1111/1745-9133.12412.
- Makin, D. (2016). When the watchers are watched: An interpretive phenomenological analysis of body-worn cameras. *Journal of Qualitative Criminal Justice & Criminology*, 4, p. 113-151. Verkregen van https://www.researchgate.net/publication/302610654_When_the_Watchers_Are_Watched_An_Interpretive_Phenomenological_Analysis_of_Body-Worn_Cameras.
- Maskaly, J., Donner, C., Jennings, W. G., Ariel, B., & Sutherland, A. (2017). The effects of body-worn cameras (BWCs) on police and citizen outcomes: A state-of-the-art review *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 40, p. 672-688. doi:10.1108/PIJPSM-03-2017-0032.
- McCamman, M., & Culhane, S. E. (2017). Police body cameras and us: Public perceptions of the justification of the police use of force in the body camera era. *Translational Issues in Psychological Science*, 3, p. 167-175. doi:10.1037/tps0000117.
- Miller, L., Toliver, J., & Police Executive Research Forum. (2014). *Implementing a body-worn camera program. Recommendations and lessons learned*. Washington, DC: Office of Community Oriented Policing Services.
- Owens, C., Mann, D., & McKenna, R. (2014). *The Essex body worn video trial: The impact of body worn video on criminal justice outcomes of domestic abuse incidents*. Coventry, Verenigd Koninkrijk: College of Policing.

Payne, B. K. (2001). Prejudice and perception: The role of automatic and controlled processes in misperceiving a weapon. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, p. 181-192. doi:10.1037/0022-3514.81.2.181.

Peters, M. G., & Eure, P. K. (2015). *Body-worn cameras in NYC: An assessment of NYPD's pilot program and recommendations to promote accountability*. Verkregen van <https://chicagopatf.org/wp-content/uploads/2016/01/nypd-body-camera-report.pdf>.

Phillips, S. W. (2016). Eyes are not cameras: The importance of integrating perceptual distortions, misinformation, and false memories into the police body camera debate. *Policing: A Journal of Policy and Practice*, 12, p. 91-99. doi:10.1093/police/paw008.

Politie (2016, 4 november). Korpschef kondigt innovatie aan. Verkregen van <https://www.politie.nl/nieuws/2016/november/4/korpschef-kondigt-innovatie-aan.html>.

Politie (2018a). *Adviesrapport Landelijk Project Bodycams. Inzet van bodycams binnen het operationele politiewerk*. Programma Sensing: Landelijk Project Bodycams (versie 6 juli 2018).

Politie (2018b). *Inzetkader Bodycams bij operationeel gebruik*. Programma Sensing: Landelijk Project Bodycams (versie 2.0, 1 september 2018).

President's Task Force on 21st Century Policing. (2015). *Final Report of the President's Task Force on 21st Century Policing*. Washington, DC: Office of Community Oriented Policing Services.

Roediger, H. L., III, Meade, M. L., & Bergman, E. (2001). Social contagion of memory. *Psychonomic Bulletin & Review*, 8, p. 365-371. doi:10.3758/bf03196174.

Rowe, M., Pearson, G., & Turner, E. (2017). Body-worn cameras and the law of unintended consequences: Some questions arising from emergent practices. *Policing: A Journal of Policy and Practice*, 12, p. 83-90. doi:10.1093/police/pax011.

Samaha, A. (2017, 17 januari). Blue lies matter: How video finally proved that cops lie. *Buzzfeed News*. Verkregen van <https://www.buzzfeed.com/albertsamaha/blue-lies-matter>.

Sommers, R. (2016). Will putting cameras on police reduce polarization? *The Yale Law Journal*, 125, p. 1304-1362. Verkregen van <https://www.yalelawjournal.org/note/will-putting-cameras-on-police-reduce-polarization>.

Timan, T. (2013). *Changing landscapes of surveillance* (Proefschrift), Universiteit Twente.

Timan, T. (2017). Policy, design and use of police-worn bodycameras in the Netherlands. In S. Adams, N. Purtova, & R. Leenes (Reds.), *Under observation: The interplay between eHealth and surveillance* (p. 139-162). Cham: Springer International Publishing.

Timberg, C. (2017, 21 maart). A cop fires. A teen dies. Yet six police body cameras somehow miss what happens. *New York Times*.

Verkregen van https://www.washingtonpost.com/business/technology/a-cop-fires-a-teen-dies-yet-six-police-body-cameras-somehow-miss-what-happens/2017/03/20/c7d801a8-0824-11e7-b77c-0047d15a24e0_story.html.

Toronto Police Service. (2016). *Body-worn cameras: A report of the findings of the pilot project to test the value and feasibility of body-worn cameras for police officers in Toronto*. Verkregen van <https://www.bja.gov/bwc/pdfs/TPS-Body-Worn-Camera-Pilot-Project-Evaluation.pdf>.

Vredeveltdt, A., Kesteloo, L., & Van Koppen, P. J. (2016). *Samen of apart: De invloed van overleg tussen agenten tijdens het opstellen van het proces-verbaal*. Apeldoorn: Programma Politie & Wetenschap.

Vredeveltdt, A., Knol, J. W., & Van Koppen, P. J. (2017). Observing offenders: Incident reports by surveillance detectives, uniformed police, and civilians. *Legal and Criminological Psychology*, 22, p. 150-163. doi:10.1111/lcrp.12087.

Vredeveltdt, A., & Van der Zee, S. (2017). De betekenis van consistentie in verklaringen. In P. J. van Koppen, J. de Keijser, R. Horselenberg, & M. Jelicic (Reds.), *Routes van het recht: Over de rechtspsychologie* (p. 669-686). Den Haag: Boom juridisch.

Wagenaar, W. A. (1986). My memory: A study of autobiographical memory over six years. *Cognitive Psychology*, 18, p. 225-252.

White, M. D. (2014). *Police officer body-worn cameras*. Washington, DC: Office of Community Oriented Policing Services.

White, M. D., Flipping, M., & Katz, C. M. (2017). *Key trends in body-worn camera policy and practice: A two-year policy analysis of US department of justice-funded law enforcement agencies*. Verkregen van <https://perma.cc/KQ7L-EMe3>.

White, M. D., & Fradella, H. F. (2018). The intersection of law, policy and police body-worn cameras: An exploration of critical issues. *North Carolina Law Review*, 96, p. 1579-1638. Verkregen van <https://scholarship.law.unc.edu/nclr/vol96/iss5/9>.

White, M. D., Todak, N., & Gaub, J. E. (2018). Examining body-worn camera integration and acceptance among police officers, citizens, and external stakeholders. *Criminology & Public Policy*, 17, p. 649-677. doi:10.1111/1745-9133.12376.

Williams, T., Thomas, J., Jacoby, S., & Cave, D. (2016, 1 april). Police body cameras: What do you see? *New York Times*. Verkregen van <https://www.nytimes.com/interactive/2016/04/01/us/police-bodycam-video.html>.

Wright, D. B., Memon, A., Skagerberg, E. M., & Gabbert, F. (2009). When eyewitnesses talk. *Current Directions in Psychological Science*, 18, p. 174-178. doi:10.1111/j.1467-8721.2009.01631.x.

9. **Appendix: Kwantitatieve analyse incl. statistische gegevens**

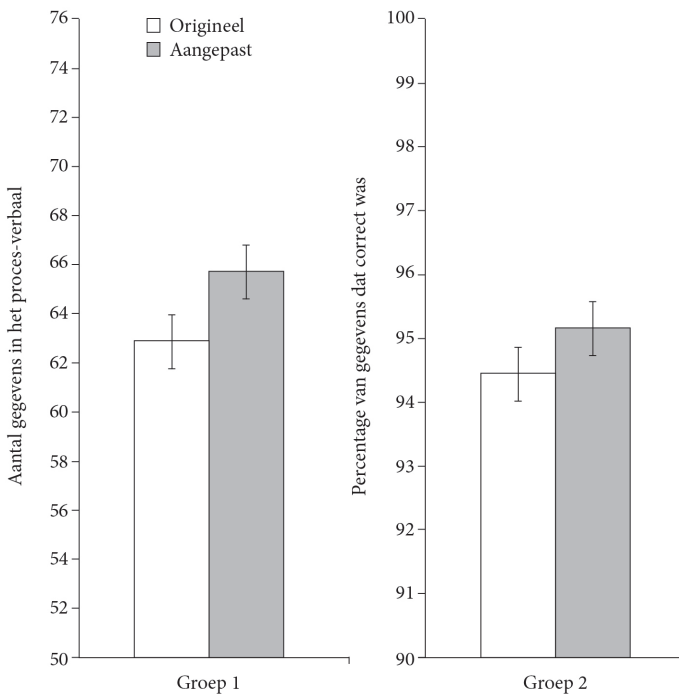
Na het coderen van de inhoud van de processen-verbaal, voerden we een aantal statistische analyses uit. Uit initiële analyses bleek dat er geen verschillen waren tussen de agent die de bodycam droeg en de agent die geen bodycam droeg, en dat er geen interactie was tussen het al dan niet dragen van de bodycam en het schrijven voor of na het bekijken van de beelden. We hebben de variabele van het dragen van de bodycam derhalve verder buiten beschouwing gelaten.

Voorafgaand aan de data-analyse onderzochten we of de data voldeden aan de assumpties voor parametrische testen. Waar nodig corrigeerden we scheve verdelingen met behulp van datatransformaties en voerden we non-parametrische testen uit. Omdat die aangepaste analyses tot dezelfde resultaten leidden als de analyses met de originele variabelen, presenteren we hier alleen de analyses met de originele variabelen, aangezien die gemakkelijker kunnen worden geïnterpreteerd.

Om te onderzoeken hoe het bekijken van bodycambeelden de volledigheid en juistheid van de processen-verbaal in dit onderzoek beïnvloedde, vergelijken we drie typen proces-verbaal: (a) het originele proces-verbaal van agenten in groep 1, dat werd geschreven zonder de beelden te bekijken, (b) het definitieve proces-verbaal van agenten in groep 1, dat na het bekijken van de beelden mocht worden aangepast, en (c) het proces-verbaal van agenten in groep 2, dat pas werd geschreven na het bekijken van de beelden.

9.1 **Verschillen tussen processen-verbaal van dezelfde agent**

Onze eerste analyse betrof het zogenaamde *within-subjects* effect van het bekijken van de beelden, oftewel het verschil tussen de originele en aangepaste processen-verbaal in groep 1. Het linkerpaneel in figuur 9.1 toont het gemiddelde aantal gegevens per proces-verbaal (volledigheid) en het rechterpaneel toont hoeveel procent van die gegevens gemiddeld correct was (juistheid).



Figuur 9.1. Grafische weergave van de *within-subjects* effecten, oftewel de verschillen tussen het originele en aangepaste proces-verbaal in groep 1. De schaal op de Y-as is aangepast om kleine verschillen te laten zien. Foutbalken tonen het 95% betrouwbaarheidsinterval, gecorrigeerd voor *within-subjects* effecten (Loftus & Masson, 1994). Statistisch significante verschillen worden aangeduid met *** voor $p < ,001$ en * voor $p < ,050$.

De originele processen-verbaal in groep 1 bevatten gemiddeld 62,88 gegevens ($SD = 22,26$) en de aangepaste processen-verbaal 65,73 gegevens ($SD = 22,48$). De aangepaste processen-verbaal bevatten dus ongeveer drie extra gegevens; een statistisch significant verschil, $t(50) = 5,75$; $p < ,001$; $d = 0,13$; 95% CI [0,08; 0,18]. In de originele processen-verbaal was 94,45% ($SD = 3,62\%$) van de gegeven informatie juist, en in de aangepaste processen-verbaal 95,15% ($SD = 3,29\%$). Dat verschil was weliswaar klein, maar wel statistisch significant, $t(50) = 2,62$; $p = ,012$; $d = 0,20$; 95% CI [0,05; 0,36]. Agenten die na het opstellen van het proces-verbaal de beelden bekeken, verhoogden dus zowel de volledigheid als de juistheid van het proces-verbaal.

Om meer inzicht te krijgen in de ontwikkeling van het originele naar het aangepaste proces-verbaal inspecteerden we welke aanpassingen agenten maakten nadat zij de bodycambeelden hadden bekeken. Daaruit bleek dat sommige agenten hun proces-verbaal helemaal niet aanpasten, terwijl anderen juist veel aanpassingen maakten. Agenten voegden tussen de 0 en de 21 correcte nieuwe gegevens toe, met een gemiddelde

van 4,64 ($SD = 4,22$). Het aantal toegevoegde incorrecte gegevens lag veel lager, variërend van 0 tot 2 met een gemiddelde van slechts 0,25 ($SD = 0,50$). Over de hele groep werden in totaal 176 gegevens toegevoegd na het bekijken van de beelden, en 95% van die gegevens waren correct. Van de toegevoegde gegevens gingen 23% over personen, 28% over handelingen van de politie, 42% over handelingen van anderen, 1% over objecten en 6% over de omgeving.

In het aangepaste proces-verbaal werden ook soms gegevens verwijderd die wel in het origineel hadden gestaan. Agenten verwijderden tussen de 0 en 6 correcte gegevens, met een gemiddelde van 1,83 ($SD = 1,64$) en tussen de 0 en 5 incorrecte gegevens, met een gemiddelde van 0,83 ($SD = 1,75$). In totaal werden er 32 gegevens verwijderd, waarvan er 69% correct waren. Van de verwijderde gegevens gingen 3% over personen, 34% over handelingen van de politie, 50% over handelingen van anderen, 0% over objecten en 13% over de omgeving.

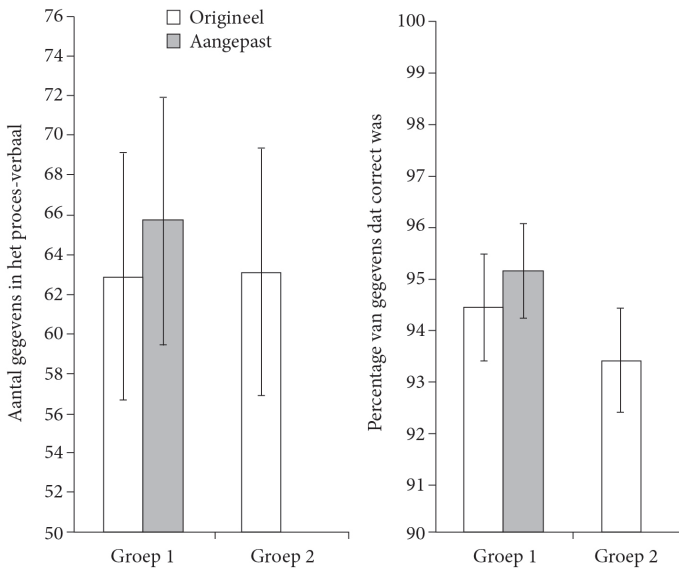
Tot slot werden sommige gegevens veranderd. Agenten corrigeerden tussen de 0 en 3 onjuiste gegevens ($M = 0,37$; $SD = 0,75$). Slechts één agent veranderde een juist gegeven in een onjuist gegeven ($M = 0,02$; $SD = 0,14$). Over de hele groep werden er 20 gegevens veranderd, waarvan slechts 1 verandering (5%) incorrect was. Van de gewijzigde gegevens gingen er 15% over personen, 30% over handelingen van de politie, 30% over handelingen van anderen, 5% over objecten en 20% over de omgeving.

Agenten in groep 1 schatten gemiddeld dat 88,02% ($SD = 11,24\%$) van de informatie in hun originele proces-verbaal juist was, vergeleken met 91,14% ($SD = 10,63\%$) van hun aangepaste proces-verbaal. Dat verschil was statistisch significant, $t(49) = 3,25$; $p < ,002$; $d = 0,28$; 95% CI [0,10; 0,46].³² Agenten hadden dus meer vertrouwen in hun aangepaste proces-verbaal dan in hun originele proces-verbaal – en terecht, want het aangepaste proces-verbaal was ook vollediger en accurater.

9.2 Verschillen tussen agenten

Onze tweede analyse betrof het zogenaamde *between-subjects* effect van het bekijken van de beelden, oftewel verschillen tussen groep 1 en groep 2. Het linkerpaneel van figuur 9.2 toont het gemiddeld aantal gegevens per proces-verbaal en het rechterpaneel het percentage van gegevens dat correct was in beide groepen.

32 Eén agent vulde de zekerheidsvraag voor het tweede proces-verbaal niet in en deze is daarom niet meegenomen in deze vergelijking.



Figuur 9.2. Grafische weergave van de *between-subjects* effecten, oftewel de verschillen tussen enerzijds het originele en aangepaste proces-verbaal in groep 1 en anderzijds het proces-verbaal in groep 2. De schaal op de Y-as is aangepast om kleine verschillen te laten zien. Foutbalken tonen het 95% betrouwbaarheidsinterval. Geen van de verschillen was statistisch significant.

De processen-verbaal in groep 2 bevatten gemiddeld 63,12 gegevens ($SD = 20,93$). Dat gemiddelde verschilde niet significant van het originele proces-verbaal in Groep 1, $t(100) = 0,05$; $p = ,956$; $d = -0,01$; 95% CI $[-0,40; 0,38]$, noch van het aangepaste proces-verbaal in groep 1, $t(100) = 0,61$; $p = ,546$; $d = 0,12$; 95% CI $[-0,27; 0,51]$. Het rechterpaneel van figuur 9.2 laat zien dat de juistheid van de processen-verbaal in groep 2 ($M = 93,42\%$ correct, $SD = 5,51\%$) iets lager lag dan die van de processen-verbaal in groep 1 (origineel: $M = 94,45\%$, $SD = 3,62\%$; aangepast: $M = 95,15\%$, $SD = 3,29\%$), maar geen van beide verschillen waren statistisch significant (origineel: $t(86,32) = 1,12$; $p = ,265$; $d = 0,22$; 95% CI $[-0,17; 0,61]$; aangepast: $t(81,60) = 1,93$; $p = ,057$; $d = 0,38$; 95% CI $[-0,01; 0,77]$).

Agenten in groep 1 schatten gemiddeld dat 88,25% ($SD = 11,26\%$) van de informatie in hun originele proces-verbaal juist was, vergeleken met een schatting van 87,84% ($SD = 9,76\%$) voor agenten in groep 2. Dat verschil was niet statistisch significant, $t(100) = 0,20$; $p = ,844$; $d = 0,04$; 95% CI $[-0,35; 0,43]$.

9.3 Statistische significantie

Het verschil tussen het proces-verbaal in groep 2 en het aangepaste proces-verbaal in groep 1 was minstens even groot in omvang als het verschil tussen de twee versies van

het proces-verbaal in groep 1. Wat betreft de volledigheid was het verschil even groot – de processen-verbaal in groep 2 bevatten ongeveer drie gegevens minder dan het aangepaste proces-verbaal in groep 1 – en wat betreft juistheid was het verschil zelfs groter – de juistheid van processen-verbaal in groep 2 lag bijna twee procentpunten lager dan die van de aangepaste processen-verbaal in groep 1. Toch was het verschil wel significant in de *within-subjects* vergelijking, en niet significant in de *between-subjects* vergelijking. Dat vergt enige uitleg over die twee soorten vergelijking.

In de *within-subjects* vergelijking zijn we geïnteresseerd in de prestaties van agenten ten opzichte van zichzelf. In het onderhavige experiment leken de twee versies van het proces-verbaal van dezelfde agent erg op elkaar. Als er al verschillen waren, betrof dat in vrijwel alle gevallen een verbetering van het proces-verbaal. In groep 1 was er geen enkel geval waarin het aangepaste proces-verbaal minder volledig was dan het originele proces-verbaal (vergeleken met 35 gevallen waarin het aangepaste proces-verbaal vollediger was en 16 gevallen waarin beide processen-verbaal even volledig waren). Er waren slechts vijf gevallen waarin de juistheid van het aangepaste proces-verbaal iets daalde ten opzichte van het originele proces-verbaal (vergeleken met 29 gevallen waarin de juistheid steeg en 17 gevallen waarin deze gelijk bleef). Dat zorgde ervoor dat de stijgingen in zowel de volledigheid als de juistheid van het proces-verbaal zeer betrouwbaar en statistisch significant waren, zelfs al waren die stijgingen slechts bescheiden in omvang (respectievelijk drie extra gegevens en één procentpunt).

In de *between-subjects* vergelijking, daarentegen, kijken we naar de gemiddelde prestaties van agenten in één groep ten opzichte van de prestaties van agenten in een andere groep. Omdat agenten erg van elkaar verschillen in hoeveel informatie zij opnemen in een proces-verbaal (in deze steekproef variërend van 24 tot 130 gegevens), alsmede in hoeveel procent van die informatie juist is (in deze steekproef variërend van 78% tot 100% correct), is er in die vergelijking veel meer willekeurige variatie (zoals gereflecteerd in de grotere foutbalken in figuur 9.2 vergeleken met figuur 9.1). Daardoor kunnen kleine verschillen in zo'n *between-subjects* vergelijking moeilijker worden toegeschreven aan één specifieke oorzaak (zoals het al dan niet bekijken van de beelden).

Leden Redactieraad Programma Politie & Wetenschap

Voorzitter	prof. em. dr. H.G. van de Bunt Erasmus Universiteit Rotterdam
Leden	mr. drs. C. Bangma Politie, Eenheid Midden-Nederland
	mr. W.M. de Jongste Projectbegeleider Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum Ministerie van Justitie en Veiligheid
	dr. P.P.H.M. Klerks Raadadviseur Parket-Generaal, Openbaar Ministerie
	prof. em. dr. P. van Reenen Van Reenen-Russel Consultancy b.v. Studie- en Informatiecentrum Mensenrechten (SIM) Universiteit Utrecht
	drs. M.H.M. van Tankeren Operational auditor/onderzoeker, Politie, Eenheid Den Haag
Secretariaat	Programmabureau Politie & Wetenschap Politieonderwijsraad Koninginnegracht 62 2514 AG Den Haag Postbus 25842 2502 HV Den Haag www.politienwetenschap.nl

Uitgaven in de reeks Politiewetenschap

1. ***Kerntaken van de politie. Een inventarisatie van heersende opvattingen***
C.D. van der Vijver, A.J. Meershoek & D.F. Slobbe, IPIT Instituut voor maatschappelijke veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente, 2001
2. ***Bevoegdheden overd(r)acht. Een onderzoek naar delegatie en mandaat van beheersbevoegdheden in de politiepraktijk***
H.B. Winter & N. Struiksma, Pro Facto B.V., Universiteit Groningen, 2002
3. ***Sturing van politie en politiewerk. Een verkennend onderzoek tegen de achtergrond van een veranderende sturingscontext en sturingsstijl***
J. Terpstra, IPIT Instituut voor maatschappelijke veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente, 2002
4. ***Woninginbrekers en zware jongens. Daders vanuit het voormalig Joegoslavië aan het woord***
M. van San, E. Snel & R. Boers, Risbo, Erasmus Universiteit Rotterdam, 2002
5. ***Zeg me wie je vrienden zijn. Allochtone jongeren en criminaliteit***
F.M.H.M. Driessen, B.G.M. Völker, H.M. Op den Kamp, A.M.C. Roest & R.J.M. Molenaar, Bureau Driessen, Utrecht, 2002
6. ***Op deugdelijke grondslag. Een explorerende studie naar private forensische accountancy***
J. van Wijk, W. Huisman, T. Feuth & H.G. van de Bunt, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2002
7. ***Voorbij de dogmatiek. Publiek-private samenwerking in de veiligheidszorg***
A.B. Hoogenboom & E.R. Muller, COT, Den Haag, 2003
8. ***Hennepsteelt in Nederland. Het probleem van de criminaliteit en haar bestrijding***
F. Bovenkerk, W.I.M. Hogewind, D. Korf & N. Milani, Willem Pompe Instituut, Universiteit Utrecht, 2003
9. ***Politiekennis in ontwikkeling. Een onderzoek naar het verzamelen en veredelen van informatie voor het Politie Kennis Net***
I. Bakker & C.D. van der Vijver, IPIT Instituut voor maatschappelijke veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente, 2003

- 10a. *Politie en geweld. Een verkenning van politiereacties op geweldsincidenten in vier Nederlandse regiokorpsen***
C.J.E. In 't Velt, W.Ph. Stol, P.P.H.M. Klerks, H.K.B. Fobler, R.J. van Treeck & M. de Vries, NPA-Politie Onderwijs- en Kenniscentrum, LSOP, Apeldoorn, 2003
- 10b. *Geweldige informatie? Onderzoek naar de informatiehuishouding van geweldsmeldingen bij de politie***
R. van Overbeeke, O. Nauta, A. Beerepoot, S. Flight & M. Rietveld, DSP-groep, Amsterdam, 2003
- 11. *Blauwe Bazen. Het leiderschap van korpschefs***
R.A. Boin, P. 't Hart & E.J. van der Torre, Departement Bestuurskunde, Universiteit Leiden/COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Den Haag, 2003
- 12. *Over de grens. Een verkenning van projecten voor probleemjeugd in Duitsland, Engeland en Zweden***
I. van Leiden, G. Verhagen & H.B. Ferwerda, Advies- en Onderzoeksgroep Beke, Arnhem, 2003
- 13. *Integriteit in het dagelijkse politiewerk. Meningen en ervaringen van politiemensen***
J. Naeyé, L.W.J.C. Huberts, C. van Zweden, V. Busato & B. Berger, Centrum voor Politiewetenschappen, VU Amsterdam, 2004
- 14. *Politiestraatwerk in Nederland. Noodhulp en gebiedswerk: inhoud, samenhang, verandering en sturing***
W. Ph. Stol, A.Ph. van Wijk, G. Vogel, B. Foederer & L. van Heel, Nederlandse Politieacademie, Onderzoeksgroep, LSOP, Apeldoorn, 2004
- 15. *De kern van de taak. Kerncompetenties van de politie als criterium voor de afbakening van kerntaken in de praktijk***
A. Mein, A. Schutte & A. van Sluis, ES&E, Den Haag, 2004
- 16. *Professionele dienstverlening en georganiseerde criminaliteit. Hedendaagse integriteitsdilemma's van advocaten en notarissen***
F. Lankhorst & J.M. Nelen, Vrije Universiteit Amsterdam, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Sectie Criminologie, Amsterdam, 2004
- 17. *Paradoxaal Politiebestel. Burgemeesters, Openbaar Ministerie en Politiechefs over de sturing van de politie***
L.W.J.C. Huberts, S. Verberk, K. Lasthuizen & J.H.J. van den Heuvel, Vrije Universiteit Amsterdam/B&A Groep, 's-Gravenhage, 2004
- 18. *Illegale vuurwapens in Nederland: smokkel en handel***
A.C. Spapens & M.Y. Bruinsma, IVA, Tilburg, 2004

19. ***Samenwerking en netwerken in de lokale veiligheidszorg***
J. Terpstra & R. Kouwenhoven, IPIT Instituut voor maatschappelijke veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente, 2004
20. ***Uit balans: politie en bestel in de knel. State-of-the-art: bundeling van kennis en inzicht***
H.G. van de Bunt, A.B. Hoogenboom, LW.J.C. Huberts, E.R. Muller, J. Terpstra, C.D. van der Vijver & C. Wiebrens, 2004 Redactie: G.C.K. Vlek, C. Bangma, C. Loef & E.R. Muller
21. ***Politie en media. Feiten, fictie en imagopolitiek***
H. Beunders & E.R. Muller, Erasmus Universiteit Rotterdam/COT, Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Leiden, 2005 (2e druk 2009)
22. ***Integriteit van de politie. State-of-the-art: wat we weten op basis van Nederlands onderzoek***
L.W.J.C. Huberts & J. Naeyé, Centrum voor Politie- en Veiligheidswetenschappen/ Vrije Universiteit, Amsterdam, 2005
23. ***De sociale organisatie van mensensmokkel***
R. Staring, G. Engbersen, H. Moerland, N. de Lange, D. Verburg, E. Vermeulen & A. Weltevrede; m.m.v. E. Heyl, N. Hoek, L. Jacobs, M. Kanis & W. van Vliet, Erasmus Universiteit Rotterdam: Criminologie – Sociologie – Risbo, 2005
24. ***In elkaars verlengde? Publieke en private speurders in Nederland en België***
U. Rosenthal, L. Schaap J.C. van Riessen, P. Ponsaers & A.H.S. Verhage, COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Den Haag/Universiteit Gent, 2005
25. ***De strafrechtelijke rechtshulpverlening van Nederland aan de lidstaten van de Europese Unie. De politieke discussie, het juridische kader, de landelijke organisatie en de feitelijke werking***
C.J.C.F. Fijnaut, A.C. Spapens & D. van Daele, Universiteit van Tilburg, Vakgroep Strafrechtwetenschappen, 2005
26. ***Niet zonder slag of stoot. De geweldsbevoegdheid en doorzettingskracht van de Nederlandse politie***
J. Naeyé, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Vrije Universiteit Amsterdam, 2005
27. ***Preventief fouilleren. Een analyse van het proces en de externe effecten in tien gemeenten***
E.J. van der Torre & H.B. Ferwerda, COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Den Haag/Advies- en Onderzoeksgroep Beke, Arnhem, 2005

28. ***Zedenmisdriven in Nederland. Aangiften- en verdachtenanalyses op basis van HKS-gegevens***
A.Ph. van Wijk, S.R.F. Mali, R.A.R. Bullens, L. Prins & P.P.H.M. Klerks, Politieacademie Onderzoeksgroep, Apeldoorn, Vrije Universiteit Amsterdam. KLPD, 2005
29. ***Groepszedenmisdriven onder minderjarigen. Een analyse van een Rotterdamse casus***
I. van Leiden & J. Jakobs, Advies- en Onderzoeksgroep Beke, Arnhem, 2005
30. ***Omgaan met conflictsituaties: op zoek naar goede werkwijzen bij de politie***
O. Adang, N. Kop, H.B. Ferwerda, J. Heijnemans, W. Olde Nordkamp, P. de Paauw & K. van Woerkom, Onderzoeksgroep Politieacademie, Apeldoorn/ Advies en Onderzoeksgroep Beke, Arnhem, 2006
31. ***De strategische analyse van harddrugsscenes. Hoofddijnen voor politie en beleid***
E.J. van der Torre, COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Den Haag, 2006
- 32a. ***Cijfers en stakeholders. Prestatiesturing en de gevolgen voor de maatschappelijke en politiekbestuurlijke relaties van de politie***
A. van Sluis, L. Cachet, L. de Jong, C. Nieuwenhuyzen & A. Ringeling, Centre for Local Democracy, Erasmus Universiteit Rotterdam, 2006
- 32b. ***Operationele betrokkenheid. Prestatiesturing en bedrijfsvoering Nederlandse politie***
A.B. Hoogenboom, Nivra-Nyenrode, Breukelen, 2006
- 32c. ***Op prestaties gericht. Over de gevolgen van prestatiesturing en prestatieconvenanten voor sturing en uitvoering van het politiewerk***
M.P.C.M. Jochoms, F. van der Laan, W. Landman, P.S. Nijmeijer & A. Sey, Politieacademie, Apeldoorn/Twynstra Gudde, Amersfoort/Universiteit van Amsterdam, 2006
33. ***Het nieuwe bedrijfsmatig denken bij de politie. Analyse van een culturele formatie in ontwikkeling***
J. Terpstra & W. Trommel, IPIT Instituut voor Maatschappelijke Veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente, 2006
34. ***De legitimiteit van de politie onder druk? Beschouwingen over grondslagen en ontwikkelingen van legitimiteit en legitimiteitstoekenning***
Bundel onder redactie van C.D. van der Vijver & G.C.K. Vlek, IPIT Instituut voor Maatschappelijke Veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente/Politie & Wetenschap, 2006

35. ***Naar beginselen van behoorlijke politiezorg***
M.J. Dubelaar, E.R. Muller & C.P.M. Cleiren, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Universiteit Leiden, 2006
- 36a. ***Asielmigratie en criminaliteit***
J. de Boom, G. Engbersen & A. Leerkes, Risbo Contractresearch BV/Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2006
- 36b. ***Criminaliteitspatronen en criminele carrières van asielzoekers***
M. Althoff & W.J.M. de Haan, m.m.v. S. Miedema, Vakgroep Strafrecht en Criminologie, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Rijksuniversiteit Groningen, 2006
- 36c. ***'Ik probeer alleen maar mijn leven te leven'. Uitgeprocdeerde asielzoekers en criminaliteit***
A. Leerkes, Risbo Contractresearch BV/Erasmus Universiteit, Rotterdam; Amsterdamse School voor Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek/Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, 2006
37. ***Positie en expertise van de allochtone politiemedewerker***
J. Broekhuizen, J. Raven & F.M.H.M. Driessen, Bureau Driessen, Utrecht, 2007
38. ***Lokale politiechefs. Het middenkader van de basispolitiezorg***
E. J. van der Torre, COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Den Haag, 2007
39. ***Niet verschenen***
40. ***Conflict op straat: strijden of mijden? Marokkaanse en Antilliaanse jongeren in interactie met de politie***
N. Kop, Martin Euwema, m.m.v. H.B. Ferwerda, E. Giebels, W. Olde Nordkamp & P. de Paauw, Politieacademie, Apeldoorn, Universiteit Utrecht, 2007
41. ***Opsporing onder druk***
C. Liedenbaum & M. Kruijsen, IPIT Instituut voor maatschappelijke veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente, 2008
42. ***Symbolen van orde en wanorde. Broken windows policing en de bestrijding van overlast en buurtverval***
B. van Stokkom, Centrum voor Ethiek, Radboud Universiteit Nijmegen, 2008
43. ***Verkeershandhaving: prestaties leveren, problemen aanpakken***
G. Meershoek & M. Krommendijk, IPIT, Instituut voor maatschappelijke veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente, 2008

44. ***De frontlinie van opsporing en handhaving. Stelselmatige bedreigingen door burgers als contrastrategie***
M.J.G. Jacobs, M.Y. Bruinsma & J.W.M.J. van Poppel, IVA Tilburg, 2008
- 45a. ***'Kracht van meer dan geringe betekenis'. Deel A: Politiegeweld in de basispolitiezorg***
R. Bleijendaal, J. Naeyé, P. Chattellon & G. Drenth, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2008
- 45b. ***'Kracht van meer dan geringe betekenis'. Deel B: Sturing en toetsing van de politieke geweldsbevoegdheid***
G. Drenth, J. Naeyé & R. Bleijendaal, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2008
- 45c. ***Agressie en geweld tegen politiemensen. Beledigen, bedreigen, tegenwerken en vechten***
J. Naeyé & R. Bleijendaal, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2008
- 45d. ***Belediging en bedreiging van politiemensen***
J. Naeyé, m.m.v. M. Bakker & C. Grijsen, Vrije Universiteit Amsterdam, 2009
- 45e. ***Uitgangspunten voor politieoptreden in agressie- en geweldssituaties***
J. Naeyé, Vrije Universiteit Amsterdam, 2010
46. ***Wijkagenten en hun dagelijks werk. Een onderzoek naar de uitvoering van gebiedsgebonden politiewerk***
J. Terpstra, 2008
47. ***Bijzonder zijn ze allemaal! Vergelijkend onderzoek naar reguliere en bijzondere opsporing***
W. Faber, A.A.A. van Nunen & C. la Roi, Faber Organisatievernieuwing, Oss, 2009
48. ***Gouden bergen. Een verkennend onderzoek naar Nigeriaanse 419-fraude: achtergronden, daderkenmerken en aanpak***
Y.M.M. Schoenmakers, E. de Vries Robbé & A.Ph. van Wijk, Politieacademie, Apeldoorn/Bureau Beke, Arnhem, 2009
49. ***Het betwiste politiebestel. Een vergelijkend onderzoek naar de ontwikkeling van het politiebestel in Nederland, België, Denemarken, Duitsland, Engeland & Wales***
A. Cachet, A. van Sluis, Th. Jochoms, A. Sey & A. Ringeling, Erasmus Universiteit Rotterdam/Politieacademie, Apeldoorn/Korps landelijke politiediensten, Driebergen, 2009
50. ***Leven met bedreiging. Achtergronden bij aangiften van bedreiging van burgers***
B. Bieleman, W.J.M. de Haan, J.A. Nijboer & N. Tromp, Intraval & Rijksuniversiteit Groningen, 2010

- 51a. ***Het publieke belang bij private preventie. Een economische analyse van inbraakpreventiebeleid***
B.A. Vollaard, TILEC/Universiteit van Tilburg, 2009
- 51b. ***Het effect van langdurige opsluiting van veelplegers op de maatschappelijke veiligheid***
B.A. Vollaard, TILEC/Universiteit van Tilburg, 2010
52. ***Lokale politiek over politie***
T.B.W.M. van der Torre-Eilert, H. Bergsma & M.J. van Duin, met medewerking van R. Eilert, LokaleZaken, Rotterdam, 2010
- 53a. ***Trainen onder stress. Effecten op de schietvaardigheid van politieambtenaren***
R.R.D. Oudejans, A. Nieuwenhuys & G.P.T. Willemsen, Vrije Universiteit Amsterdam, 2010
- 53b. ***Schieten of niet schieten? Effecten van stress op schietbeslissingen van politieambtenaren***
A. Nieuwenhuys, G.P.T. Willemsen & R.R.D. Oudejans, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2012
- 53c. ***Politievaardigheden onder stress. Het optimaliseren van aanhouding en zelfverdediging in de praktijk***
P.G. Renden, A. Nieuwenhuys, G.P.T. Willemsen & R.R.D. Oudejans, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2015
- 53d. ***Effectief omgaan met acute stress. Effecten van aanleg en trainingservaring op de schietprestatie onder druk***
A. Landman, A. Nieuwenhuys & R.R.D. Oudejans, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2015
54. ***Politie en publiek. Een onderzoek naar de communicatievormen tussen burgers en blauw***
H.J.G. Beunders, M.D. Abraham, A.G. van Dijk & A.J.E. van Hoek, DSP-groep, Amsterdam/Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2011
55. ***Managing collective violence around public events: an international comparison***
O.M.J. Adang with cooperation from: S.E. Bierman, E.B. Brown, J. Dietermann, C. Putz, M. Schreiber, R. van der Wal, J. Zeitner, Police Science & Research Programme, Apeldoorn, 2011
56. ***Stads- en regioscan in de grootste Brabantse gemeenten. De achtergronden van onveilige GVI-scores***
B.M.W.A. Beke, E.J. van der Torre, M.J. van Duin, COT, Den Haag; LokaleZaken, Rotterdam & Beke Advies, Arnhem, 2011

57. ***De mythe ontrafeld? Wat we weten over een goed politieleiderschap***
W. Landman, M. Brussen & F. van der Laan, Twynstra Gudde, Amersfoort, 2011
58. ***Proactief handhaven en gelijk behandelen***
J. Svensson, H. Sollie & S. Saharso, Vakgroep Maatschappelijke Risico's en Veiligheid, Institute of Governance Studies, Universiteit Twente, Enschede, 2011
- 59a. ***De sterkte van de arm: feiten en mythes***
J.H. Haagsma, T.M. Rumke, I. Smits, E. van der Veer & C.J. Wiebrens, Andersson Elffers Felix, Utrecht, 2012
- 59b. ***Blauw, hier en daar. Onderzoek naar de sterkte van de politie in Nederland, België, Denemarken, Engeland & Wales en Nordrhein-Westfalen***
J.H. Haagsma, I. Smits, H. Waarsing & C.J. Wiebrens, Andersson Elffers Felix, Utrecht, 2012
60. ***De nachtdienst 'verlicht'***
M.C.M. Gordijn, Rijksuniversiteit Groningen, 2012
61. ***Opsporing Verzocht. Een quasi-experimentele studie naar de bijdrage van het programma Opsporing Verzocht aan de oplossing van delicten***
J.G. van Erp, F. van Gastel & H.D. Webbink, Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2012
62. ***Jeugdige zedendelinquenten en recidive. Een onderzoek bij jeugdige zedendelinquenten naar de voorspellende waarde van psychiatrische stoornissen en psychosociale problemen voor (zedendelinquenten)recidive***
C. Boonmann, L.M.C. Nauta-Jansen, L.A. 't Hart-Kerkhoffs, Th.A.H. Doreleijers & R.R.J.M. Vermeiren, VUmc De Bascule, Duivendrecht, 2012
63. ***Hoe een angsthaas een jokkebrok herkent***
J. Jolij, Rijksuniversiteit Groningen, 2012
64. ***Politie en sociale media. Van hype naar onderbouwde keuzen***
A. Meijer, S. Grimmelikhuijsen, D. Fictorie, M. Thaens, P. Siep, Universiteit Utrecht, Center for Public Innovation, Rotterdam, 2013
65. ***Wapengebruik. Van inzicht in modus operandi naar een effectieve aanpak***
M.S. de Vries, Universiteit Twente, Enschede, 2013
66. ***Politieverhalen. Een etnografie van een belangrijk aspect van politieculturen***
M.J. van Hulst, Tilburg University, Tilburg, 2013
67. ***Recherchebazen. Een empirisch onderzoek naar justitieel politieleiderschap***
E.J. van der Torre, M.J. van Duin & E. Bervoets, LokaleZaken, Rotterdam, 2013

68. ***Driehoeken: overleg en verhoudingen. Van lokaal tot nationaal***
E.J. van der Torre & T.B.W.M. van der Torre-Eilert, m.m.v. E. Bervoets & D. Keijzer, LokaleZaken, Rotterdam, 2013
69. ***Overvallen vanuit daderperspectief. Situationele aspecten van gewelddadige, niet-gewelddadige en afgeblazen overvallen***
W. Bernasco, M.R. Lindegaard & S. Jacques, NSCR, Amsterdam, 2013
70. ***Geweld tegen de politie. De rol van mentale processen van de politieambtenaar***
L. van Reemst, T. Fischer & B. Zwirs, Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2013
71. ***Vertrouwen in de politie: trends en verklaringen***
L. van der Veer, A. van Sluis, S. Van de Walle & A. Ringeling, Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2013
72. ***Mobiel banditisme. Oost- en Centraal-Europese rondtrekkende criminele groepen in Nederland***
D. Siegel, i.s.m. R. Koenraadt, D. Lyubenova, N. Sovre & A. Troscianczuk, Universiteit Utrecht, 2013
73. ***De ontwikkeling van de criminaliteit van Rotterdamse autochtone en allochtone jongeren van 12 tot 18 jaar. De rol van achterstanden, ouders, normen en vrienden***
F.M.H.M. Driessen, F. Duursma & J. Broekhuizen, Bureau Driessen, Utrecht, 2014
74. ***Speciaal blauw. Verschijningsvormen en overwegingen van specialisatie en despecialisatie binnen de Nederlandse politieorganisatie***
R.J. Morée, W. Landman & A.C. Bos, Twynstra Gudde, Amersfoort, 2014
75. ***Gevangene van het verleden. Crisissituaties na de terugkeer van zedendelinquenten in de samenleving***
M.H. Boone, H.G. van de Bunt & D. Spiegel, m.m.v. K. van de Ven, Erasmus Universiteit, Rotterdam, Universiteit Utrecht, 2014
76. ***Brandstichters onder vuur. Een empirisch onderzoek naar zaken van brandstichting en hun daders***
L. Dalhuisen & F. Koenraadt, Universiteit Utrecht, 2014
77. ***Van stadswacht naar nieuwe gemeentepolitie? Gemeentelijk toezicht en handhaving in de openbare ruimte***
T. Eikenaar & B. van Stokkom, Radboud Universiteit, Nijmegen, 2014
78. ***Politiemensen over het strafrecht***
J. Kort, M.I. Fedorova & J.B. Terpstra, Radboud Universiteit, Nijmegen, 2014

79. ***Kijken, luisteren, lezen. De invloed van beeld, geluid en schrift op het oordeel over verdachtenverhoren***
M. Malsch, R. Kranendonk, J. de Keijser, H. Elffers, M. Konter & M. de Boer, NSCR, Amsterdam, 2015
80. ***De mentale gesteldheid van de familierechercheur. Een onderzoek naar werkgerelateerde stress en secundaire posttraumatische groei binnen een bijzondere groep politieambtenaren***
L.J.A. Bollen, M.C. Saan, M.J.J. Kunst, B.W.C. Zwirs & K.F. Kuijpers, Universiteit Leiden, 2015
81. ***Na de vrijlating. Een exploratieve studie naar recidive en re-integratie van jihadistische exgedetineerden***
D.J. Weggemans & B.A. de Graaf, Universiteit Leiden, Universiteit Utrecht, 2015
82. ***Dat heeft iemand anders gedaan! Een studie naar slachtofferschap en modus operandi van identiteitsfraude in Nederland***
L. Paulissen & J. van Wilsem, Universiteit Leiden, 2015
83. ***Demonstratieve kampementen***
B. Roorda, Rijksuniversiteit Groningen, 2015
84. ***Private ordebewaarders bij betogingen***
B. Roorda, Rijksuniversiteit Groningen, 2015
85. ***Spelen met weerbaarheid. Belemmerende patronen en doorbrekende handelingsperspectieven bij het ontwikkelen van basisteams***
W. Landman, R. Kouwenhoven & M. Brussen, Twynstra Gudde, Amersfoort, 2015
86. ***‘Onnodige’ bureaucratie binnen het basispolitiewerk. Onderzoek naar de achtergronden van een hardnekkig verschijnsel***
J. Kort & J.B. Terpstra, Radboud Universiteit Nijmegen, 2015
87. ***Politie en GHB-problematiek op het platteland***
T. Nabben & D.J. Korf, Universiteit van Amsterdam, 2016
88. ***Basisteams in de Nationale Politie. Organisatie, taakuitvoering en gebiedsgebonden werk***
J. Terpstra, I. van Duijneveldt, T. Eikenaar, T. Havinga & B. van Stokkom, Radboud Universiteit Nijmegen, 2016
89. ***Samen of apart. De invloed van overleg tussen agenten bij het opstellen van het proces-verbaal***
A. Vredeveltdt, L. Kesteloo & P.J. van Koppen, Vrije Universiteit Amsterdam, 2016

90. **Overvallen in beeld. Gedrag van daders, slachtoffers en omstanders**
M.R. Lindegaard, W. Bernasco & T. de Vries, Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving, Amsterdam, 2016
91. **Boeven vangen. Een onderzoek naar proactief politieoptreden**
W. Landman & L. Kleijer-Kool, Twynstra Gudde, Amersfoort, 2016
92. **VVC onder de aandacht. Een onderzoek naar ZSM en de gevolgen voor het politiewerk**
R. Salet & J. Terpstra, m.m.v. P. Frielink, Radboud Universiteit Nijmegen, 2017
93. **De mogelijke meerwaarde van bodycams voor politiewerk. Een internationaal literatuuronderzoek**
S. Flight, Sander Flight Onderzoek & Advies, Amsterdam, 2017
- 93A **Focus. Evaluatie pilot bodycams Politie Eenheid Amsterdam 2017-2018**
S. Flight, Sander Flight Onderzoek & Advies, Amsterdam, 2019
- 93b **Evaluatie bodycams Landelijke Eenheid; Proeftuin bodycams Dienst Infrastructuur 2018**
S. Flight, Sander Flight Onderzoek & Advies, Amsterdam, 2019
94. **Criminele families in Noord-Brabant. Een verkenning van generatie-effecten in de georganiseerde misdaad**
H. Moors & T. Spapens, EMMA, Den Haag; Tilburg University, Tilburg, 2017
- 94a. **Interveniëren in criminele families**
A. Boer, R. Ceulen, H. Moors, T. Spapens, EMMA/Tilburg University, 2020
95. **Effectiviteit van het verdachtenverhoor. Een veldstudie naar de relatie tussen verhoortechnieken, de verklaring van verdachten en de aanwezigheid van de advocaat in zware zaken**
W.J. Verhoeven & E. Duinhof, Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2017
96. **Van meerdere markten thuis? Overlap in markten van zware en georganiseerde misdaad en de consequenties voor de opsporing**
T. Spapens, m.m.v. M. Bruinsma, Tilburg University, Tilburg, 2017
97. **Horen, zien en zwijgen. Opsporing in dorpen en stadsbuurten met een gesloten leefgemeenschap**
E. Bervoets & M. Bruinsma, Bureau Bervoets, Amersfoort, 2017
98. **Geweld tegen hulpverleners in de psychiatrie. Aard, omvang en aangifte bij de politie**
J.M. Harte, I. van Houwelingen & M.E. van Leeuwen, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2017

99. ***Geëiste en opgelegde straffen bij de strafrechtelijke afhandeling van georganiseerde criminaliteit. Rapportage in het kader van de vijfde ronde van de Monitor Georganiseerde Criminaliteit***
C.G. van Wingerde & H.G. van de Bunt, Erasmus School of Law, Rotterdam, 2017
100. ***Doorgroeiers in de misdaad. De criminele carrières en achtergrondkenmerken van jonge daders van een zwaar delict***
V. van Koppen, V. van der Geest & E.R. Kleemans, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2017
101. ***Profielen van Nederlandse outlawbikers en Nederlandse outlawbikerclubs***
A. Blokland, W. van der Leest & M. Soudijn (m.m.v. E. Kleinheerenbrink & I. van Die), Leiden Law School, Leiden, 2017
102. ***Verdachten van terrorisme in beeld. Achtergrondkenmerken, 'triggers' en eerdere politiecontacten***
F. Thijs, E. Rodermond & F. Weerman, Nederlands Studiecencentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving, Amsterdam, 2018
103. ***Burgemeesters in cyberspace. Handhaving van de openbare orde door bestuurlijke maatregelen in een digitale wereld***
W. Bantema, S.M.A. Twickler, S.A.J. Munneke, M. Duchateau & W.Ph. Stol, NHL Stenden Hogeschool, Leeuwarden; Rijksuniversiteit Groningen, Groningen, 2018
104. ***Een bittere pil. Het fenomeen en de aanpak van illegale medicijnenhandel***
I. van Leiden, A. Lenders & H. Ferwerda, Bureau Beke, Arnhem, 2018
105. ***Vastzitten zonder straf. Over in verzekeringstellingen en schadevergoedingen op basis van artikel 89 Sv***
P. Kruize & P. Gruter, Bureau Ateno, Amsterdam, 2018
106. ***'Ik hou het hier wel uit, hoor'. Mentale weerbaarheid binnen de districtsrecherche***
H. Sollie, Twynstra Gudde, Amersfoort, 2018
107. ***Bestuurlijke bevoegdheden, politie en de lokale aanpak van onveiligheid***
R. Salet & H. Sackers, Radboud Universiteit, Nijmegen, 2019
108. ***Politie en actief burgerschap: een veilig verbond? Een onderzoek naar samenwerking, controle en (neven)effecten***
V. Lub & T. de Leeuw, m.m.v. A.S. Leerkes & R.J. Kleinhans, Bureau voor Sociale Argumentatie, Rotterdam; Erasmus Universiteit, Rotterdam; Bureau voor Maatschappij, Veiligheid & Deviantie, Rotterdam, 2019

109. ***Wijkagenten en veranderingen in hun dagelijks werk. Verslag van een onderzoek***
J. Terpstra, m.m.v. A. Evers, Radboud Universiteit, Nijmegen, 2019
110. ***Naar een efficiëntere noodhulp? Een verkennend actieonderzoek***
A. Scholtens & I. Helsloot, m.m.v. S. Kraaijenbrink, J. Vlagsma, M. Jürgens, D. Mouris & M. Eising, Crisislab, Renswoude, 2019
111. ***Bestrijding van Outlaw Motorcycle Gangs. Een rechtsvergelijkende studie naar de aanpak van onrechtmatige organisaties in rechtsstatelijk perspectief.***
J. Koornstra, B. Roorda, M. Vols & J.G. Brouwer, Rijksuniversiteit Groningen, 2019
112. ***Politiestraatgezag en (on)gehoorzaam burgergedrag***
A. Scholtens, M. Helsloot, I. Helsloot, Crisislab, Renswoude, 2019
113. ***Verkeershandhaving op Nederlandse autosnelwegen; Evaluatie van de werkwijze van het Team EVT, de effecten en de acceptatie van politiecontroles***
Ch. Goldenbeld, A. Stelling-Kończak, S. van der Kint, SWOV, Den Haag, 2019
114. ***Virtual reality als onderzoeksmethode om inbrekers te doorgronden***
I. van Sintemaartensdijk, J.L. van Gelder, P.A.M. van Lange, M. Otte, J.W. van Prooijen, Vrije Universiteit Amsterdam, 2019
115. ***Wanneer blaffende honden bijten. Een vergelijking tussen fataal en niet-fataal huiselijk geweld***
P. Aarten, C. Boelema Robertus, L. Alink, M. Liem, Universiteit Leiden, 2020
116. ***Kijk naar het systeem. Begrijpen en beïnvloeden van opsporingspraktijken***
W. Landman, R. Kouwenhoven, M. Brussen, Twynstra Gudde, Amersfoort, 2020
117. ***Verbeelding in de verhoorkamer. De invloed van het gebruik van beeldmateriaal in het verhoor op verhoortechnieken en proceshouding***
W.J. Verhoeven, G. Vanderveen, L. van Dillen, S. Kruit, Erasmus Universiteit, Universiteit Leiden, 2020
118. ***Met gepast geweld. Politiegeweld in Nederland in 2016***
M. Kuin, F. Kriek, J. Timmer, m.m.v. Y. Bleeker en E. Verbeek, Regioplan, Amsterdam en Vrije Universiteit Amsterdam, 2020

